

Агъло учун журнал

Дагъыстанлы Къатын

№ 3 / 2024

ISSN 0132-9626

Женнет
Мусаева

Асил инсан

Уягълю

Маданият

Мода ва стиль

Яшавну

философиясы

Учредитель:

Агентство информации и печати
Республики Дагестан

Главный редактор

Х. А. Шамилова j-dag@mail.ru

Редакционная коллегия:**заместитель главного редактора**

С. Х. Булгаева sulgi65@mail.ru

Ответственный секретарь

Н. М. Керимова kerimk@mail.ru

Редактор русского выпуска

Г. Х. Асадулаева musaeva_gulnara@mail.ru

Редактор аварского выпуска

Б. Ш. Мухидинова bahu4y@mail.ru

Редактор даргинского выпуска

П. Г. Вагидова vagidova.2024@mail.ru

Редактор кумыкского выпуска

П. Х. Хайбуллаева bike-1970@mail.ru

Редактор лакского выпуска

А. Ю. Абдурахманова delia25@mail.ru

Редактор лезгинского выпуска

Н. Н. Ибрагимова shikhnabieva1981@mail.ru

Редактор табасаранского выпуска

С. М. Исрафилова suvaynat@mail.ru

Корреспонденты:

А. Таажудинова

В. Ратенкова

Р. Бакидов

Заведующий редакцией

С. М. Гамзатова

Художественный редактор

Г. А. Курбан-Адамова guleymat@mail.ru

Адрес редакции и издателя:

367018, Республика Дагестан,
г. Махачкала, пр-т Насрутдинова, 1а.
j-dag@mail.ru

Журнал отпечатан в типографии:

ГАУ РД Издательский дом «Дагестан».
г. Махачкала, пр-т Насрутдинова, 1а.

Телефоны редакции:

65-00-36, 65-00-37, 65-00-39, 65-00-40.

Официальный сайт

журнала «Женщина Дагестана»:

женщинадагестана.рф

Дата выхода в свет 25.06.2024 г.

Формат бумаги 70 х 100 1/16.

Объем: 5,5 усл. печ. л.

Заказ № обоз. Тираж (3767) 672 экз.

Журнал для семейного чтения. Издается с 1957 г.
Выходит на аварском, даргинском, кумыкском,
лакском, лезгинском, русском, табасаранском
языках один раз в два месяца.

Свидетельство о регистрации СМИ ПИ
№ ТУ05-00429 выдано Управлением Федеральной
службы по надзору в сфере связи, информаци-
онных технологий и массовых коммуникаций по
Республике Дагестан.

Арт-директор - Моллакаев М. Ю. (MagHazar)

Фотограф - Курбанов Б. Д.

Ичедлик

2. Асил инсан
Йыр булан ёл алып...
6. Блогерлени дюнъясындан
«Не болған, Магъач?»
10. Театр
Сагында яшама тарыкъ!
14. Адабият
Мен яңыдан къатын алмагъян гөн
16. Асил инсан
Ойктем күйде чалынгъаннын соемен
20. Хас астгер гъаракат
*Эркъардашыны яннавурунда
болмакъ учун...*
22. Апайны насыгъатлары
«Къызы туvsа, уйын бузгъан дей эдилер»
26. Савлукъ
«Яшланы гележегине ичимбуша»
30. СВО
Бары да зат – Устьюнлок учун!
34. Касбучу
*Языкъсыныв, рагыму – инсан яшавну
оър даражасы*
38. Яшав
Неге, анат?
42. Уягълю
*«Мен бир мөгъләтгә де насыпсиз
болмагъанман»*
46. Пагъулар
Сигърулуд ахшамымны гәзлеймен
50. Гөзеллик ва савлукъ
Неден башлана исбайылыкъ?
54. POST scriptum
54. Мода и стиль
Советы художника-модельера
на лето и осень 2024 года
57. Советы психолога
Дать уйти, чтобы вырос!
58. Круг чтения
Что мы читали?
Что сегодня читают подростки?
61. Философия жизни
Имрам Мусаханов

На обложках:

I –Дженнет Мусаева

III– Работа Беллы Мурадовой

Редакторнұ сёзю

Яхшы ёл!

Гыорметли охувчулар, мұна сиз, янғы къайдада чыгъарылған «Дагъыстанлы къатын» журналыбызды къолугүзгъа алғыян, тезден берли къаравулланагъан гүн етишиди. Болгъан алышынывлагъа байлавлу сизге бир тюрлю англатывлар да бермеге гъазирбиз. Журналны янғыз гёрюньюшю тюрленип къалмагъан, ич маңнасына да тергевнип артдыргъанбыз. Журналларыбыз, арагъызыда гъали де билмейгенлер бар буса, бир тилде тюгюл, Дагъыстан халкъланы етти тилинде чыгъарыла. Гъали шо етти де журналны янғыз оьзюне хас, оьзтёрече, танывлу милли бети, келпети болажакъ.

Янғы сагыфалар къошуулгъан: «психологну насиғыттары», «юристни насиғыттары», «охувнұ айланасында», «мода ва стиль» ва олай көп оьзгелери. Журналда reklamagъа да ер табылгъан, шо бизин замангъа гёре юрийгенин исбаттай. Ондан къайры, гележекде РГВК «Дагъыстан» деген телекомпания булан бирликде журналны видео къайдасын чыгъармагъа хыяллыбыз бар.

Журналыбызды бет гёрюньюшю алдагъындан эсе аз болду. Гъали шону савгъят этме, оьзюнг булан ёлгъа алмагъа, уылкени башгъа регионларында турагъан ювукъ адамларынга ва къурдашларынга почтадан таба бакъдырмагъа онгайлы болажакъ.

Буса да бизин журналны къайсы герти къатынгишини йимик, оьз мердешлери, оьз умутлары ва оьз къысматы бар! Биз алда Ыыллар булан топлана гелген ярыкъ, рагымулу сыйнавну сакълаҗакъбыз ва гъалиги бес къыставуллу девиорню бары да чакъыривларын къабул этежекбиз!

Яхшы ёл, «Дагъыстанлы къатын»!

Хамис Шамилова,
баш редактор

Женнет
Мусаева

*Ана тиlide йырланагъан йыр оъзюню милли
тилин ва милли маданиятын сюймеге ва огъар
тюз багъа берип бажармагъа уйрете*

Йыр булан ёл алып...

Ана тил...

Бизин ана тилибизни бүгюнгю гъалын ойлан къафасакъ, тамагъыбызыз-тә гөзьяшларбыз тыгъылып, тынышыбыз бувулар иймик гъал бар. Тек «Жан чыкъмайлы—умут битмес», – деген айтыв да чы бар. Къой, бу ерде биз гөзяши төгүп, сюймейгенлени сююндюрмейик. Бүгюн бизин арабызыда ана тилин яхши билеген, овз ана тилине багы берип бажарагъан, ону овз жсаныдай сюеген ва ону бүгюнгю барлыгъына, байлыгъына къошум этеген, олай да, ана тил ана ватаныны тарихи экенин унутмайгъан, ону гъар тыныши учун овзюн де аямайгъанлар ёкъ тюгюлюн де унутмайыкъ. Олайлар учун ана тил – битмейген ғүрүп ва билим булагъы. Олар бизин ана тилибиз-оъмюрюбюзю эсги ва янгы йылларын бир- бирине байлайгъан, оланы гюнден-гюнге гючлю этеген, чечеклендиреген ва яшнатагъан бир тамаша уллу гюч экенин англайгъан, халкъына, ана топурагъына, атабабаларапына амин адамлар. Овзлер кимлер экенин герти кюйде билеген инсанлар. Элине, халкъына, ана тилине, ону оъмюрюн узатмакъ учун этилекен ишилени уллусу-гиччиси болмас. Не болса болсун: бир шиъру, бир йыр, ана тилден бир дарс, шогъар байлавлу бир чара ва башгъалары, ана тилибизни оълме къоймай, ону яшната, гъатта оъсдюре.

Гелигиз, биз бүгюн овзюню ана тилини байлыгъын тюгөнме къоймайгъанлана, овзюню пагъымусун, овз халкъыны тилини оъмюрюн узатмакъ учун къоллайгъанлана бириси булан ювукъдан таныш болайыкъ.

Женнет Валидиновна Мусаева – Хасавюрт районну Ботаортундагы адатлангъан маданиятыны центрыны директору, педагог, ДР-ни билим берив ва РФ-ни умуни билим берив тармагъыны отынчилиги, Хасавюрт районда оытгерилген «Учител год» деген чарада биринчиликни алгъан муаллим, Россияны язывларыны соозуну члени, «Анамны зувгъанлары» деген шиъру китапны автору, музикант, уст опуракъыны дизайнери. Ол овзюню шиъруларына гөре онгарылгъан, олай да халкъ йырларын йырлайгъан йырав да дюр.

– *Бизин яратгъан Аллагыбыз, сизин иймик гъар кимге де бурай гөзелликтини ва пагъумуланы бирче берип къоймай. Сиз шо гъакъда не ойлашасыз?*

– Бу пагъуму, хазна учун мен ата-анама борчлуман. Мен тувгъан Көстек юртумда мени атам Валидинни бек гюрмети бар эди. Ол УВД-ни ортакъчысы, колхозну пред-

садатели, уллу уягъылоню башы болгъандан къайры да, герти яратывчулукъ пагъумуну есиси де дюр эди. Овзю тюрлю-тюрлю музикалы аллатланы согъуп ва йырлап бажаргъандан къайры да, ол агъачкъомуз уста да дюр эди. Шо саялы мени яшлыгъым ва жагъыл чагъым музыка булан гетген.

Анам Къурайши ана тилибизни ажайып бек яхши биле эди. Уллу уягъылюсюне де къарамайлы, ол поэзиягъа да заман таба эди. Амма, не этсек де, оланы басмадан чыгъармагъа рази этип болмадыкъ.

Анамны оълюню артындан айтагъан яслары буса, ташны да чартлатар иймик эди. Мени гележегимни ёлун мунша кюйде, мени атам ва анам гөрсетиди. Мени во-кал пагъум буса, мактапда охуп башлагъан гион, биринчи дарсда ачылды. Муаллимибиз бизге: «Йырлап, шиърулар охуп, бийип болагъанлар бармы арагызыда?» – деп сорагъанда, мен ортагъа чыгъып, Алла Пугачё-

ваны йырын йырлап алдым. Мени йырыма тынгламакъ учун жыйылгъан муаллимлени мен сонг эс этдим. Мактапда ва Хасавюрт педучилищеде охуйгъан йылларымда да мени йырлайгъан кружоклар булан тыгыс байлавлугъум бар эди.

— *Сизин оъзюгюзин гылаки уягълююз де музыканы көп сөне бүгътай....?*

— Герти, мени ағылум Назир де-музыкант ва педагог. Бизин таныш болмакълыгъыбыз да музыка ва йыр булан байлавлуду. Биз мени къардашымны тоюнда таныш болдукъ. Мен онда йырлай эдим. Мени ағылумно уягълююз де бек пагъмул адамлар: къайнатам баян ва ону бириси уланы да бас гитара соғыа эдилер. 1992-нчи йылда педучилищедеги охувуму тамамлагъан сонг, биз уйлендик. Гъали бизин эки къызыбыз ва бир уланыбыз да бар. Къызларым уйленген, торунларыбыз да бар.

— *Юрт школада сиз оъз пагъмуларыгъызыны яшавгъа нечик чыгъафасыз?*

— Мен юрт школада практикадагы заманда, математика дарсыма мени эрим макъям язгъан эди. Мен де ону къолладым. Ондан сонг школаны директору магъя музыка дарсланы юрютмекни таклиф этди. Шолайлыкъда, Ботаорт школада мен музыка дарсланы берегеним зо йылдан да көп бола. Ондан къайры да, мен көп йыллар

алда яшланы хорун къуруп, оланы да йырламагъя уйретемен. Охувчуларым хор булан йырлайгъанда, юрегим къанатланып, бирден-бир оъктем болуп гете. Районда ва республикада оытгерилеген ярышларда мени охувчуларымны хору нечесе керенлер биринчиликни алгъян! Олагъа сагына опуракъылар да оъзюм тигемен. Оланы мен йырлайгъан йырыны маънасына гёре гийиндерме къаст этемен.

— *Женнет Валидиновна, ончакты пагъмуларыгъызыны арасындан муаллимлукни нечик сайдадыгъыз?*

— Мен ойлашагъан койде, школада лап да пагъмулудар ишлемеге герек. Биринчи муаллимим Гъапсат Агъаевна мени бир де гёз алдыдан таймай. Ону келпетин унутма болмайман. Ону сейлейген кюю, юрюштурушу, ону гийинеген ва чачларын жыягъан кюю, гъатта ону къоллары даймликге мени эсимде къалгъан. Бизин Кёстекдеги уюбюзде къонакъланы көп сюе эди ва олагъа бек гюромет эте эди. Шо саялы да бизин уйтеге мени охувчу ёлдашларым көп керенлер жыйылгъан. Мен оланы алдына чыгъып, бизин Гъапсат Агъаевна йимик дарс бере эдим. Шолай сюювге лайыкълы болмагъя герек деп эсиме геле гъар муаллим де.

— *Биринчи шиъргүз эсигиздеми?*

Озокъда эсимде. Мен о заман дёртюнчю класда охуй эдим. Бизин поэзия кружогубузну ана тилден дарслар береген муаллим Алып-къач Магъамматович юрюте эди. Шо заман мен «Тавукъну хабары» деген шиъру язгъан эдим. Оъзге къызларыбыз да яза эди шиърулар. Бек арив, къычырып охуй эдилер шиъруларын. Мен олай охума уяла эдим. Мени шиъруларым о къадар уста язылмагъандыр деп ойлаша эдим. Муаллим буса, магъя маслагать эте эди. «Яңгылышлардан къоркъмагъя тарыкъ тюпгүл, биз мунда шоланы тюзлемек, усталыгъыбызын дагъыдан-дагъы оъсдиюремек учун жыйылабыз чы»,— дей эди. Мени биринчи шиърум «Къарчыгъа» журналда чыкъды. Сонг да, бизин юртлууз, журналист Айнұтдин Мамаев мен йырлайгъан йырны диктофонгъя язып, радиодан берди. Шолай мени тавушум савлай республикагъа аян болду.

— *Яңгы йырларынг нечик языла?*

— Гече болсун, гюон болсун, эсде ёкъдан бир тамаша, къужурлудай ой геле башынга. Шо ой руть булан байлавлуду. Гъатта бирев тебергенде йимик, уянып гетесен. Сонг башлана: сатырлар, къапиялар оъзюгюндөн, көкден төгүлөген йимик, учуп айланы. Шолардан шиъру тува, шиърулар йыргъа айланы.

Бир гезик Супиянат Мамаева булат деди: «Йыр-тынглакчуну юргине ёл тапмагъя герек, ону юргине тиймеге герек. Ялгъан сёзлерден

герти йыр чыкъмас», – деп. Мен де шо ёлну тутгъянман, шо ёлдан таймай-тайышмай юрюмеге чалышаман.

(Женнет Мусаеваны йырларын Дагъыстанны эстрада артистлери: Зоя Чунаева, Зайнап Абсаматова, Адил Уцумиев, Рустам Агъматханов, Юлдуз Топаева ва оъзелери йырлайгъаны эсгерсек тюз болур. Ону йырлары янгыз бизин республикабызын саяналарында тюгюл, Москва шагъарны саянасында да янгыргъян).

– Йырлар адамгъа ана тилин уйренимеге, соймеге уйретеми, нечик ойлашасыз?

– Сёсюз! Йыр бизин ана тилибиз нечик гёзел, нечик тынч тил экенин гёрсетип тура. Йыр яш наслуну тилин янгы сёзлер, айтывлар, шиърулар булан бай эте, оъсдюре. Оланы ана тилинде сейлемеге уйрете. Герти, тюз язылгъан ва йырлангъан йырлар мили халкыбызыны тили булан, миллиети булан оъктем болмагъа уйрете. Эсге алайыкъ, кён йыллар арадан таймай тургъян шу йырны:

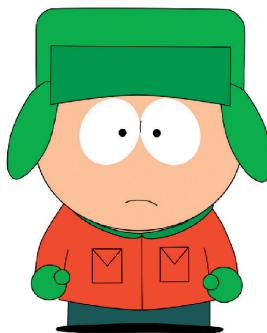
*Йыр бизге күрмажга ва яшамагъа кёмек эти,
Күрдашай чакъыра о, ёл гёрсете,
Йыр булан абат алагъан яшавдан
Бир де оъзюн тас этмежек, инан сен!*

Мен де шо сёзлеге шулай сёзлер къошар эдим: «Ана тилде йырланагъян йыр оъзюндо милли тилин ва милли маданиятын соймеге ва оғъар тюз багъя берип бажармагъа уйрете.

Магъаррам Алимгъажиев

Ботаюфт школа Совет Союзуну Игити, дав самолёттун лётчигини, 1942-нчи йылда Да-гъыстанны кёк юзюндө идит кийде жасын берген Николай Жердевини атын юртө. Ол Ботаюфтту къабурларында гёмюлген. Игит Николай Жердев – Донецк Республиканы ватандашы. Гыр эки йылда хасавюфттү къызлар ва уланлар, оъзлени муаллимиерди булан бирге Донецк Республикагъа къо-накъттай барадаар. Донецк Республикагъа Женнет Мусаева да барғъян.

«Не болгъан, Магъач?»

Төзүн айтгъанда, алда бизге шу ёрукъдагъы баянлыкълаф гъазирлеме тюшмеген. Тек белгили дагъыстанлы блогерлени гъакъында лакъыр юрютме, оланы чалышывуну бир тюрлю янларын аян этме заман болгъанмы экен деп эсиме геле. Мисал учун, Магъач Абдуллаевни, шо баянны «Не болгъан, Магъач?»деген сайтына гирегенлени санаву артдагъы то йылны ичинде шайлы артгъан. Сёз ёргүнүн айтгъанда, Магъач Интернетде оъзюню жасыл исбайы бетин ерлешидирегенни орнуна, «Къыбыла гезев бав» деген мультфильмдеги къулакълары булангъы яшыл бёркюнү гийген уланъяшны суратын сала. Артдагъы маълуматлагъа гёре, ону каналына зо мингден де артыкъ адам язылгъан. Шолай санавлагъа башгъалар умут да этмеге болмай.

– *Интернетде оъзюнгю каналынгны юрютме нечик ва къачан токъташдынг?*

– Хыйлы бола, то йыл алъякъда сайтымда къысгъа масхара шиърлар ерлештире мажибияттады. Озокъда, адабият якъдан макътанма чакъы себеплер ёкъедур, амма блогерлени тергевион тартды. Мен ругъланып гетип, кёп язагъан болдум. Шиърлардан хабарлагъа гёчдюм. Шо мени публицистика чалышывумда алгъан биринчи абалларым болуп токътады деме ярай. Гъар

тиорлю сесленивлерим, англатывларым биревниятана язылгъан кагъыздай чалына. Мени хатымны ва «Яшыл бёркюмню» таңытыйгъан болдулар.

– *Не мурат булан юрютесен блогну?
Сени дулду-динья таныгъанны сюемисен?
Сагъа шо не берे?*

– Интернет майданчалар магъя хыйлы яхши, күжурту адамлар булан таныш болма имканлыкъ берди. Шо мени учун лап да къыйматлы яны. Алда оланы бирлерин

янгыз телевизорда гёре эдим, Интернетни көмеки булан биз улду күрдашлагъя айландыкъ. Яшырмайлыш айтгъанда, шо таныш болувларым магъя оыз яшавумда да пайда гелтирди. Ёкъ, мен бир зат да къарувуламай эдим. Шолай оызлюгунден болуп къалды. Оланы яхшылыгъындан мен оызюме иш тапдым, къошум гелимлер къазанма да бир тюрлю ёллар ачылды.

– *Блогерге монитордагы гъарпланды артында яшынма тынч. Сиз «Яшыл бёркнү» келпетин къоллайсыз. Шону яхши ва яман яда башгъачалай айтгъанда пайдалыва пайдасыз яилары къайсыдыр?*

– Оызлени жамият арада танытма гъасирет тюгюл, амма Интернет береген бир тюрлю имканлыкъланы англагъан уялчан адам учун шо– нече де онгайлы къайда. Сырлы, яшырылгъан келпет артыкъ тергевни тарта. Мен оызюмню суратымны салгъан болгъан бусам, беш адам да къа-

рамажакъ эди. «Яшыл бёрк» буса башгъя масъала.

– *Оъзюгюзню гъакъыгъыз да бир-эки сёз айтсағызыз, арив болар эди. Охувчулар шо бёркни артында ким яшынағъанын билгесе.*

– Мен Каспийскиде тувгъанман ва оысгенмен, атам-анам буса-Чарода райондан. Каспийскиге атамны механика заводгъа бакъдыргъан болгъан. Анам да шо завода 40 йылдан да артыкъ загымат тёкген. Мен шагъардагы 7 номерли гимназияны охуп битдиригенмен. Сонг ДГУ-ну финанс- экономика факультетин тамамлагъанман. Башлап мени эки йыл Пенсия фондну Чарода район бёлгүнене бакъдырылдар, эки йыл ишледим шонда. Тек тюзюн айтгъанда, оызюмню гележегимни шо касбу булан байлама сюймей эдим. Юрегим алардай, тынардай ишни ахтара эдим. Муна шо заман мени Интернетде эс этдилем ва

ишге чакъырдылар. Бугюн мен Авар театрны прес-күллүгтүнүң башчылыкъ этемен ва «Йырлайгъан Чарода» деген яратывчукъ колективни жанлы ортакъысыман. Дыгъар булан гъар тюрлю министерликленни, идараланы тилевионе ёре, видео роликлер гъазирлеймен, айрокъда Маданият министерлик булан тыгъыс байлавлукълар юрютемен.

— *Сиз ағылто яшавугъузну гъакъында бир зат да айтмадыгъыз. Охувчуларыбыз бары да затны билмеге сюе. Сизин ағылгюз бармы?*

— Гертиден де, мен ич яшавумни айласында лакъыр юрютме сюегенлерден тюгюлмен. Мен уйленгеним хыйлы бола, уланым оьсоп тура, бу йыл школагъа барражакъ. Къатынам да- Чарода райондан. Оъзюмню насили адамгъа гысаллайман. Дагы къошма затым ёкъ!

— *Интернетде нечакъы заманыгъызынды төтгересиз?*

— Шоланы охуйгъанлар чакъы боламандыр. Ахшам 5 минутгъа деп олтурсанг, сонг танг къатгъанни билмели къаласан. Мен этеген ишимни ушатаман. Инанмассыз, мени лап да белтили постларым ёл устюнде, маршруткада, таксиде, тюкенде гезикде токтагъанда, кафеде кофенгни къараувуллагъан заманда язылгъан. Гыасилакалам, лап онгайсыз ерлерде. Шолай мени лап белгили персонажым Аркадий де тувду.

— *Неге кавказлы ат тюгюл?*

— Мен хабартарымда Агъматланы, Къурбанланы, Гъажилени гъакъында язагъанда охувчуларымны хатири къала эди. Аркадийге буса яман сесленмей. Шону булан бирге игитим мени йимик ерли улан экенини яхши англайлар.

— *Эришивлер, сөз очешивлер, танкъытлы сесленивлер булан не этесиз?*

— Шолай адам булан мен дагыи иш гёрмеймен. Эришивлеге чыкъмайлы сайтымдан тайдыраман. Дагыи ол мени блогум булан пайдаланып болмай. Яшавда четим масъалалар булаң да хычы йимик, гъали Интернет де къошуулмаса ярамай эди-тарыкъ тюгюл!

Интернетте маълумат майданча деп негъакъ айтылмай. Блогну янгыз сени

келинге гелеген, сен ушатагъян күйде юрютмеге тюшмей. Айланадагы бары да адамлагъа гюрмет этмеге герек, Интернетте гъар гион миллиардлар булан адамлар гире, оланы гъарисини оъз пикрусу, оъз гъислери бар. Амалдан геле туруп, пингнечилдерден, тил этегенлерден арекде турмагъа герек. Оланы айыбындан нече тюрлю къувунлу гъаллар тувулuna. Шогъар бир де ёл бермеге ярамай!

— *Интернетде биринчи абатларын алма баштайгъанлагъа не йимик насильтар берер эдигиз?*

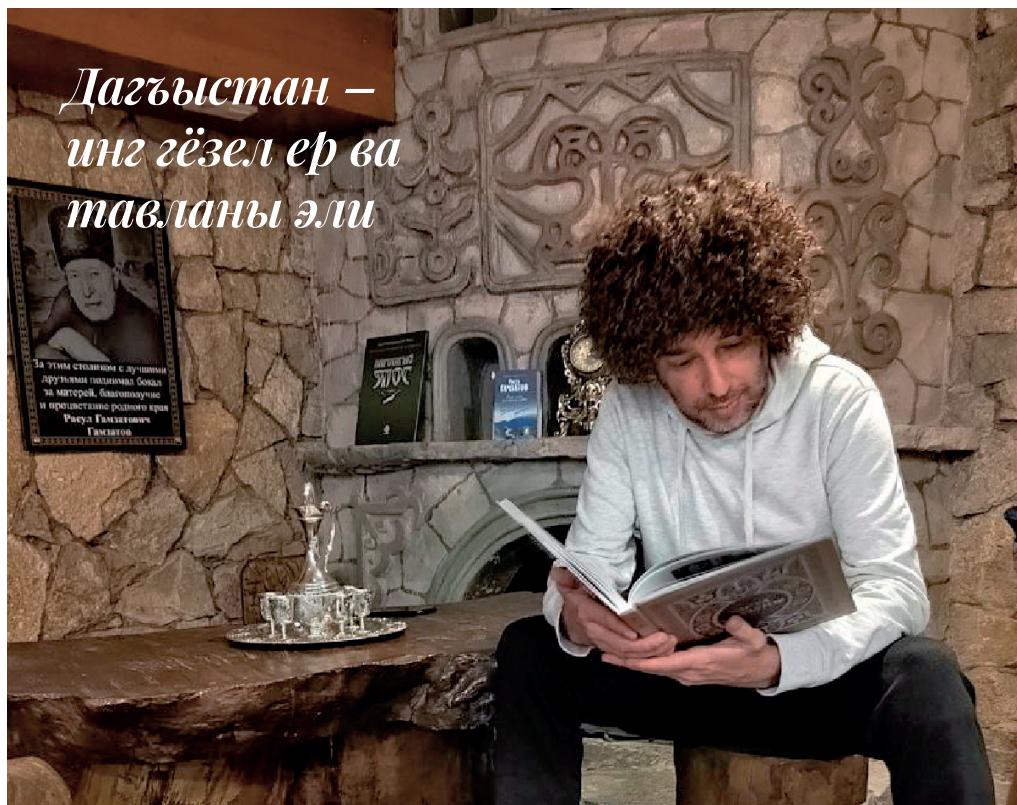
— Интернетни къоллавчуларыны тергевион тартмакъ учун, биревге де ошамайгъян күйде болмагъа тарыкъ. Гъатта тюбюнде ким экенин эстепилмесе де, сени хатынгдан, язагъан кюонгден, оонгну тизилишинден танымагъа герек. Мен бизде юрюлеген сөз тагъымланы къоллайман, тарыкъ буса иш этип бузаман, бузаман дегенде, язылышында, стилистикасында хаталар йиберемен. Мени Аркадийим йимик кёплөр яза, амма къылыхъа дазулардан чыкъмайман.

— *Гертиден де, сизге шо хас тюгюл. Алма филологлар сени хаталар булан яза-гъан Аркадийингни ва «Яшыл бёркюнгю» артында, яхши билими, англаву булангъы блогер яшынгъанына тезден тюшюнгендер. Сиз оъзюгюзни гъонефлеғизни не-чик артдырасыз?*

— Гъали бир кюонде де артдырмайман. Мен оъзюмню бир уллу даражалагъа етишгеннемендир деп гысап этмеймен. Алдагы гъараракат, талпыныв аз болду ва тюзюн айтгъанда, янгы темаланы да тапма гион сайын къыйын. Гъар тюрлю ерли, дюнья янгылыкълагъа сесленме тюше. Шо ишде магъа модератор Марина кёмек эте. Мен огъар бары да ихтиярлары бергенмен, оъзюм ягъадан туруп къарайман.

— *Къайсы блогерлени яда блогланы ушатасыз?*

— Белгили дагъыстанлы журналистлер: Тимур Магъамаевни, Магъаммат Бисавалиевни, Марат Лугуевни блогларын ушатаман. Олар ярыкъ, татсирили авторлар, болуп турагъан гъар затны гъакъында яза, оъз къыйматын бере. Дюнья оълчевиондеги

блогерлени айтгъанда: Рамзан Къадыровну, Дмитрий Медведевни, Собчакны эсгерер эдим. Оланы гъар язгъан сёзю жанлы сесленивлер түвдүра. Тек яшырмай айтгъанда, олардан эсе, бизин блогерлөгө артык гъормет этемен.

– Интернетни къоллавчулары аслу гъалда кимдер экенин айтып боламысыз?

– Мени тенглилерим деп ойлаша эдим, тек гъакъыкъатда магъя язылгъанланы арасында гъар тюрлю чагъындагы адамлар бар. Оланы арасына «Дагъыстанлы къатын» деген журналны күллукъулары да къошулагъанын айрыча эсгермеге сиөмен.

– Блогерлени арасында бир-бириinden озмагъя къарайгъан ойчешив ярыши юрюлеми яда сиз барыгъыз да къурдаштармысыз?

– Къаршы турув, ойчешив ёкъ. Биз бетте -бет ёлутгъуп лакъыр этмейбиз, къурдашлар да тюгюлбюз, тек бир-бирибизге гъормет этип янашабыз.

– Гележекке не йимик планларыгызы бар, беш Ыылдан оъзююзню не ишде, не ерде гёресиз?

– Мен гележекке ойлар къурагъянлардан тюгюлмен. Бир затны да алданокъ тизмеймен, гёз алгъя тутмайман, оъзашына гетме къояман деп айтма ярай. Балики, къысмат магъя дагъы да оър къулдукъынусавгъат этер. Нечик планлар къура турсанг да, бары да зат янгыз Яратгъаныбыздан гъасил бола!

– Дагъыстанлы къатынланы гъакъында не ойлашасыз?

– Кавказда бизин къатынлагъя тенг гелегенлери ёкъ. Лап да исбайы гёзеллени бизин тавлар элибизден излегиз! Дагъыстан буса – Россияны лап тизив ва къужурлу региону!

Виолетта Ратенкова

Зинаида
Чавтараева

*Мени бары да яшавум ва
гъислерим – сағынада, къолуну
аясында үтимик къаравчуланы
алдында, перде ябылгъанча...*

Сагынада яшама тарыкъ!

Капиев Эфендини атындагы Лак пачалыкъ музыка-драма театрны актисасы, ДР-ни ат къазангъан артисткасы, Халкъара миңли театрларыны фестивалыны лауреаты Зинаида Чавтараева гъалиги яратывчы коллективине къошуулгъанда, оғыар янгыз 18 йыл битген болгъан. О заманларда Магъачкъалаңдагы музыка училищени студенткасыны йыргъя айрыча пагъымусу бағны театрны баһ режиссёру эс эте ва ишге чакъыра. Оъзюню биринчи ролон «Сююв ва гёзьяшлар» деген спектаклде ойнагъан, къазикъумухху Патиматтын келпетин уста күйде яратгъан. Гъали ол театрны лап белгили ва сююмлю артисткаларыны бириси.

Бугун Зинаида Чавтараеваны репертуарында игитлени хасиятына, жамиятны арасындагы ерине гёре гъар тюрлю роллар бар. Шоланы арасындан Жульєттаны ва Офелияны («Ромео ва Жульєтта», «Гамлет»), Ф.Лорканы «Бернард Альбаны уюнде» деген спектаклде Аделаны, Б.Рамазановну «Алдангъан сюювдеги» Бахуну ва шолай көп оъзгелерин эсгермеге ярай.

Зинаиданы яшдан берли арив тавушу бар эди ва кёбюсю тенгиллери йимик актриса болмагъя умут этген.

Къаравчуланы сеслевнивлерине гёре, Лак театрны спектакллери буса бизин коллективни де чакъырма унутмайлар, Зинаида оътесиз исбайы жагыл актиса болгъандан къайры, ана тилин де тап-таза биле. Спектаклге къарама гелгелени тергевион дайм актёрлукъ пагъымусу булан тарта, сагынада гъар тюрлю гъислени гёрестеп бажара, къаравчуланы уста күйде спектаклни ич яшавуна дёндюрте. Ол яратагъян келпетлер адамлагъя таъсир эте ва даймге эсинде къала. Жагыллигине де къарамай, ол театрда янгы чалышынун башлайгъанлагъя ругъ бере, оъзюню жагълыгъы булан оланы да янгы уystionлюклене талпындыра.

– Театргъя янгы, янагъян гёзлери булангъы жагыл актёрлар гелегени мени гъакъ юрекден сююндюре. Олар гъали яшавун сагынасыз гёз алгъя гелтирмеге

болмай. Мени учун шо бек агъамиятлы, неге тюгюл мени ичимде де гъали де шо от-ялын яна. Театр бир кюонде турмай, ол дайм альшина, – дей Зинаида.

– *Сизин учун театр недир?*

– Театр – шо бизин яшавну гюзгюсю. Константин Станиславский бир заман: «Эгер де театрны маънасы янгыз йыбанч, оюн- масхара болгъан эди буса, балики мағъя шончакъы къыйын тёкмеге де тюшмей болгъандыр. Амма театр – яшавну гёргестеген инчесаният», – деп айтгъян.

– *Дагы да ол: «Театр гардеробдан башлан», – деп де айтгъян..*

– Мен Станиславский булан разимен. Театр – янгыз артистлер ва режиссёр тюгюл. Художниклер, костюмерлер, реквизиторлар, осветителлер... къайсын - бирисин айттарсан. Шо – уллу бирлешген коллектив, сагынадагы ишчиден башлан, билетлени сатагъанлагъя ерли. Спектаклни уystionлюгю оланы барысыны да гъаракатындан, къастындан гъасил бола.

– *Артистлер не адамлардыр?*

– Олар – бек инче гъисли ва оъзтёрече адамлар. Бизин заманда театрны артисти болмакъ учун янгыз бир шарт сакълана – бары да затдан артыкъ сагынаны сюймеге борчлусан. Сагынагъя чыкъгъанда уйдеги авараланы унутма, бары да затдан арчылма герексен. Къайсы артист де бютюн оймюрионе охувчу күйде къала, дайм янгы

ролланы уйренебиз. Гъар гезик сагънагъа чыгъагъанда судгъа барагъан йимиксен, баш судъянг – залда олтургъан къаравчу. Мен оъзюме сорай боламан: театрда сагънаны сюймеге туруп ишлемеге боламы экен? Ва тувра жавап беремен – бажарылмай. Сен танглагъан касбунгын алдында таза юрекли болмагъа герексен. Муна шо заман къаравчуланы герти сюювон къазанма болажакъсан.

– *Фаина Раневская чакъ-чакъда:* «Мен «ойнамакъ» деген сёзию къабул этмеймен. Карты, шашка, шагъмат ойнама бола. Сагънада яшама тарыкъ», – деп айта эди.

– Фаина Георгиевна гъаманда йимик дурус айта. Ролонгын ичингден ойтгермесенг, ону яшаву булан яшамасанг, демек, ойнап да болмажакъсан.

– *Сизге ушатмайгъан ролланы ойнама-га тошгенми?*

– Озокъда. Тек мен шоланы эстермежекмен. Бир-бирде ушатмайгъан роллар да сагъа улду даражалагъа гётерилмеге имканлыкъ бере, къаравчуланы герти сюювон къазана.

– *Спектаклини вакътисинде текстни унутгъан гезиклеригиз болғанмы?*

– Шо къайсы артистни де яратывчулу-гъунда ёлугъта.

– *Сонг не этесиз дагъы? Нечик гъалдан чыгъасыз?*

– Барысы да йимик, гъалгъа гёре оъзюмден чыгъарып айтма башлайман.

– *Сиз сагънада лап да къоркъагъан не затдыр?*

– Коронавирус аврувгъа тарыгъан сонг, тавушум тайып къалардан бек къоркъма башладым. Амма шокюр Аллагыгъа, гъали-ге бары да зат яхши. Тек къоркъув къалгъан.

– *Сизге сагънада гертиден де йыламагъа тошгенми?*

– Аз йыламагъанман. Пагъмууду режиссёр Немерович-Данченко да айтгъанлай, мен сагънада магъа къыйын ва бузукъ экени саялы йыламайман. Мен оъзюмню игитимни лап инче гъислерин сеземен ва шогъар гёре менде сесленивлер тувулuna, йылама яда күлеме борчлу эте. Мен сагънада гертилик болгъанны сюемен. Не гъислени гёрсете бусанг да, къаравчу шо герти гъислер экенине шексиз күйде инанмагъа герек. Сагънагъа чыгъагъанда гъали мен Зина тюгюлмен– Жульетта, Афелия, Аделаман...

– *Къайсы жанрларны артыкъ сюесиз?*

– Драманы ва трагедияны. Келпет терен болгъан чакъы яхши.

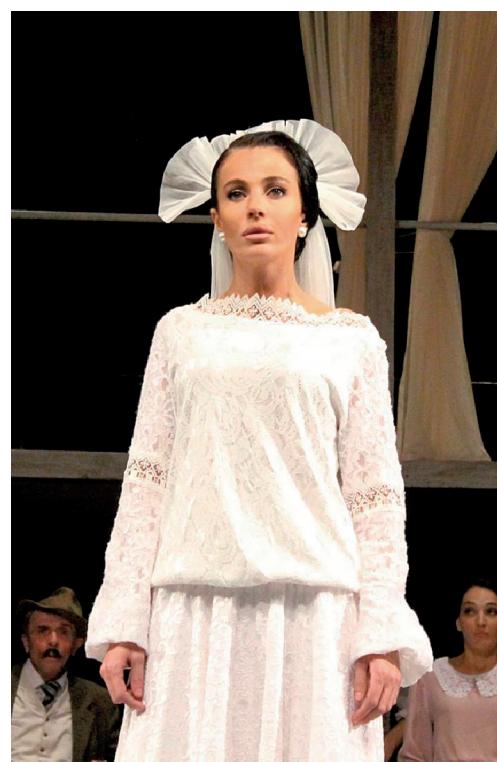
– *Режиссёр – зулмучуму яда демократмы?*

– Режиссёр мен ойлашагъан күйде, бираз зулмучу да болмагъа герек. Ёгъесе, бир тайпа ишлемеге сюймежек. Ол савтай коллективге жавап берсе, лап да агъамиятлы къаараланы къабул эте. Шону булан бирге ол гъар артистни эшите ва адамлар оъссюон ва репетицияларда ачылсын учун бары да шартланы яратса.

– *Спектакль тамамланған сонг къаравчулар харс урагъанда, гол байламлар савгъат этегенде сизин не гыслер күүршай?*

– Озокъда, инг алдын олагъа барысына да гъакъ юрекден баракалламны билдиремен. Гъар спектаклде зал башгъа-башгъа бола, озлени оъзтөрече ич руту булан айрыла. Гъар къаравчу бизин булан бирче спектаклни башындан ахырына ерли байланы. Мен къаравчулар булан гъакълашып, драматургияны, театрны тили булан сейлеп болагъаным сююнемен. Сёз ёргүзүнүн айтгъанда, тилни хабары чыкъыгъан сонг, биз эки тилде – орус ва лак тиллерде ишлейгенибизни де эсгерме тюшедир.

– *Хыйлы артистлар, гъатта аты данггъа айттылгъан Раневская спектаклдин сонг оъзюн гъалекли гыслер күүршап,*

хыйлы заман юхлан болмайғынына мюкюрлөк эте эди. Сизде шо «аेфув» бармы?

– Тап шолай. Биз хыйлы заман гринёркада олтурабыз, кофе иче туруп гъытъалашбызы, оызбюзину спектаклге байлавду пикруларыбызын айтабыз, гележекдеги яратывчу планланы арагын салып ойлашбызы. Биз шону булан оызбюзиге яллык беребиз. Касбумын негъакт тангламагъман деген англав тувулунна. Мен оызюмни насили адамгъа гъисаплама боламан.

– Сизин учун насиң янгыз сағына булан дазуданыт къаламы?

– Къалмай. Озокъда, театрны тарьирин айтып битдирмеге къыйын. Тек Аллагүтаала бизин янгызы иш учун яратмагъян. Ағылю, къурдашлыкъ намусланы да унутмайман.

Мисал учун, актёрлукъ насиң яратывчулукъ чалышывунгда гъар тюрлю къайдаларда билинме бола. Къужурлу ва ағьамиятлы ролланы ойнав, гъар тюрлю девюрлөгө чомулув, къаравчуланы ва иш ёлдашларынгы герти сиювцион къазанын, гъар тюрлю конкурстарда, фестиваллarda ортакъылышты этив.

Ағылю буса актриса учун – ювукъ адамларынтын сиююн ва сени англайғынаны, шо мени арқытаяум ва къыйынлы мюгълетлерде мен яратывчулукъ чалышывумда

олардан илгъам аламан. Уй вә ожакъ-оъзионде къачан да ял алып болагъан оътесиз илиякълы ер. Мени учун театр яшавумну да, ағылю яшавумну да арасында ари-бери лавламай алтын ортасын тапмакъ бек ағьамиятлы. Ағылюмню ва къурдашларымы якълаву мағъа гъар тюрлю четим гъаллардан оътмеге көмек эте. Олары арасында мен насили адам экенимни сеземен.

– Ағылю яшавугъузгъа байлаву ачыкъдан сейлемеге соймеймисиз?

– Соймеймен. Оытген асруда белгилі совет актёрлары ич яшавуну гъакында билегенлер кёп аз эди. Олар бир де башгъа тюгюл темир пердени артында яшынгъан йимик эди. Артистлер булан янгызы сукъланма ихтиярынг бар эди. Гъали артдагъы зо йылны ичинде ич яшавун къыргъа, тышгъа чыгъарагъанлыкъ модгъа айлангъан. Шо якъдан айрока да телевидение бек гъаракат эте. Шондан кёплер кюсген. Мени де кепиме гелмей.

Мени бары да яшавум ва гъислерим – сағынада, къолуну аясында йимик къаравчуланы алдында, перде ябылгъанча...

Виолетта Ратенкова

Мен янгыдан къатын алмагъан гюн

Уяндым. Къайсы гелишли адам йимик шоссагъат яшавну маңнасы ёкъ экенин гыс этдим. Сагъат 8-де мени ялкъывлу баянлыкъ къаравуллайгъаны эсиме тюшоп, ич талчыгъывларымны сонгъа къойдум.

Эртengи чилавумну алгъасап-булгъасап, адамшавлу чайнамай ютуп ашадым, кофе эринлеримни биширди, мишикни разисиз мырыллавуна тынгладым ва бюрюшмеген йимик гёринеген шалбар-гёлекни гийип, уйден чыкъым.

Къырда-гечеге парх береген эртен. Каспийск гъали де нечик хоруллайгъаны эшитиле. Юхла, мени аявлу шагъарым, магъа ончакты онгайлы тюгюл буса да.

Шагъарлылар эртengи вакътиге де къарамай, гъариси овз күлдүлкъларына алгъасай эди. Бирлери поликлиникада анализлерин берме сюе. Башгъасы да шонда бара, тек ол шо анализлени къабул этежек адам.(шоларда илму учун бек агъамиятлы затланы да табып, шогъар да оъзюню атын къойса ярамаймы).

Тамаша. Тек шо миょгъетде арт-артындан оъзлени тезден берли гёrmеген уч танышым къаршы болду, дагъы да ёлукъмай тургъан буса да къайырмай эдим.

Башгъа-башгъа адамлар, тек гъарисини магъа бир йимик сораву бар эди:

– Къатын алмагъанымсан? Негер къарагъансан?

Шо соравгъа нечик жавап берме герекни бир де англамай эдим:

А) Авлия болуп гёринмес учун;

Яда

Б) Авлия этип танышымны гёrsетмес учун;

Адатлы кюиде биринчисин артыкъ ушатаман. Муна бу гезикде англатаман: «гынкъ-мынкъ, ари-бери, тувгъанымдан берли шолай бойдакъман».

Адамлар башгъа-башгъа буса да, бир йимик сесленди, къашларын да тююп: «Сен вёре шо ишни созма», – деди ва мени яшавумдан янгыдан ёкъ болуп гетди.

Мен буса дагъыстанлыман ва магъа 35 йыл битген. Демек, мен биревлерде языкъсыныв гыслени тувдурамандыр, биревлерде-разисизлик. Бирдагъылары чы магъа шекли кюйде къарайлар. Мен бир талайсызын машин булан уруп йыкъыган бусам, шонча соравлар тувулунмас эди. Сайки, ким булан болмай деп къояр эди.

Магъа тарыкъ адамгъа етишгенде диктофонну якъым ва мени лакъырдашым къатынгишилени тутушуп ябушувгъа уйретеген бютон Дағыстанда лап да наисипсиз тренер экенини билдим.

– Бир чемпионканы да тарбияламагъанман! Бирисин де!– деп мюкюр бола ол, – тек олар учун не зат буса да бир яхшылыкъ этмеге герекмен чи. Тюз айтаман чы! Тюз! Шо саялы гъарисине багъыйлы эр табажакъман деп сёз бергенмен. Сен уйленмегенмисен?

Инамлы кюиде, бир ялгъан айтып күтулагъаны орнуна, къаркъарамны сувукъ тер басды ва кабинетден чабып чыкъым. Редактор баянлыкъны йыргъаным саялы, озокъда, не затымны буса да бир затымны уъзюп алажакъ. Гъали чи не болса да къайырмайман.

Бу хабар биринчи «У» гъарпындан башланып, лап ахырынчы «и» гъарпына ерли ойлашып чыгъарылган. Ичиндеги келтетлер де тап шолай. Айрекъда хоншу.

Үйге етишдим. Тез оъзюмню 5-инчи къабатыма оърленип, ябып эшиклени де гъали сама парахат боларман ва «агълюсоз эркек эркек тюгүл» деген айыллы сөзлерден ва: «Нете, ата-анантны торунларсыз къоймагъя сюемисен?»—деген соравлардан къутуларман деп турал эдим.

Тек къысмат масхара не зат экени билмей. Масхара этме башласа чы токътатып болмассан. Дёртюнчю къабатда хоншум яшынып турал болгъан экен. «Сагъя зо битди. Къатын алмагъя заман гелген, сонг къыйын болажакъ»,— дайгени бир йыл тюгүл.

Бу гезик ол мен квартиримде ремонт этме башлагътан алдагъы макътаву заманланы эсге салды. Шо гюнлер ол къатынына:

— Русик оъзюне гелин тапгъан, о буса оғъар: «Ремонт этмей туруп эрге бармажакъман»,— деген. Муна гъали батарейлерин альшдыра, янгы обойлар ябушдура... деп айтгъан болгъан экен.

— Вагъ, не эдепсиз заттыр! — деп ачувлангъан ону къатыны ва бары да затны хоншудагъы къурдашына хабарлагъан.

— Вагъ, нечик гъакъыллыдыр! — деп сюонген къурдашы ва эшитгенин уъчиончю къабатда турагъанлагъа етиштирген.

Мени шолай ойлашылып чыгъарылгъан гелиним ёкъ экени бир нече йыл бола, тек заманда бир ону эсге алалар ва тамаша болалар: «Къачан бу элбезген 45-инчи квартиранын алажакъ».

Хоншумну, озокъда мен макътадым. Сайки, тизив хабарны арагъа чыгъаргъан, гъатта Вуди Аллен шолай къужурлу сценарийни язып болмас эди. Хоншум иржайды ва бир зат да айтмай бурулуп гетди.

Не буса да квартиримде гирдим, къавшалгъанман, юхудан тоймагъанман, янтайма суюйдом. Озокъда, магъя тюшюмде тоюм гёренди.

Гелин булан токътагъанбыз, улан тувгъанда къайда ва не тапанча булан атышма тюшегенине, шо савутту да учуз багъасына не ерден алып болагъанына тынглайбыз. Сонг микрофонгъа уастыоне спорт костюмлар да гийген мени тезги танышым чыгъып сорады:

— Гъали де къатын алмагъанмысан? Нени къаравуллагъансан?

Уяндым. Шоссагъат алдагъы къоркъувлар гелип, тамагъыма тыгъылды. Чыдан болмай, оъзюм— оъзюме яда кимге билмеймен:

— Яшавну маңнасы недир? Недир айт? Сен кимсен? Неге бир бошамай масхаралар этесен? Къурумсакъ, шо масхараны артына къоркъувларынгы яшырма къараймысан?!

Мен парахат тыныш алдым. Иржайдым. Гел чи, мен сени күччакълайым, мени аявлу къоркъувларым. Магъя тийишли соравлар береген янгыз сенсен!

Руслан Бакидов

Зарема
Гъасанбекова

*Бизин яшланы паятмусу ёкъ тюгюл,
олагъа яшавда оъзлени ерин тапма, хыйлы
касбуланы арасындан оъзюню ишин танглама
имканлыкълар яратмагъа герек*

Оъктем күйде чалынгъанны сюемен

Гъасанбекова Зарема Шигъбабаевна – шагырьва республика конкурсаны жюрилерини члени, жасамият сайтларда охувчу яшлар учун маданият-ярыкъландырывчукун программаланы юрюнчюсюно, Россияны Президентини ва Пачалыкъ Думаны депутатларын сайлав комиссияны штабыны председатели. Дагъыстанны жагыиллерини ишлери къарайгъан, Маданият, Табиат ва экология министерликкени, Магъачкъала шагыарны билим берив управлениесини гюйриметлев грамоталары, дипломлары ва баракалла кагъызлары булан савгъатлангъан.

Бизин уълкеде билим беривге ва педагогларни ишине нечик улду тергев берилгенин барыбыз да билебиз. Къайсыбыз да арадан йыллар ойтсе де, бир замангъы охувчуларбыз ва бютюн оымюриюз де яшларбызыдан, торунларбызыдан таба школаны масъалалары булан расланабыз.

Бира兹 алда Президент Владимир Путин Россияны парламентине муаллимни касбусуну абурун артдырывгъя байлавлу къарапларны къабул этмеге таштургъан эди.

Озокъда, къарапларни ва тюрлю чараларни къабул этмеге ярай ва тарыкъ да дюр, шогъъар биревни де къарышлыгъы ёкъдур. Тек иш ишге тишигенде, гъактыкъатда не этилме герек? Гъакимият къурumlар муаллимни касбусуна герти күйде тийишли гъюремет болсун учун не къайдалы ёлланы танглама тарыкъ? Школаларда педагогларни ерлерине конкурслар тувлунагъан заманланы къаравуллама тиошеми? Яда биз бош хыялларга умут этебизми?

Шо соравларни биз бугун билим берив тармакъыны ичинден бек яхшы билеген,

бай сыйнаву булангъы педагог, Магъачкъаладагы 57 номерли школаны тарбиялав ишлеге къарайгъан завучу Зарема Гъасанбековагъа беребиз.

– Сизин соравларыгъызгъа көп арекден жавап бермеге сюемен. Мен Сүлейман-Стальск районну Куркент деген юртунда ерли школаны директоруну агълосионде түвгъянман. Атам Шигъбуба Шихсайитович пагъмулу педагог, психолог, ярыкъландырывчукун, улду ярыкъ юргети булангъы адам эди. Билемисиз, менин учун атамда инг ағъамиятты не зат эди? Муаллимлик ону ойзюндөн гече де, гион де айрылмайгъян бир токтатшын яшав къайдасы эди. Ёкъ, ол мен айтгъан бар, айтмагъян ёкъ деп, хохайып юрийгенлерден тиогул эди, яшланы да ялкъывлу насиғъатлары булан инжитмей эди. Ол яшланы юреклерине сингеген, сонг даймгеле эсинде къалагъан сёзлени табып бажара эди. Атам охувчуларын жаваплылыкъыга, рагъмулукъыга, билимлеге талпынывгъя уйрете эди. Сөз ёругтуна айтгъанда, бизин ағылодеги бары да яшлар

муаллимни касбусун танглагъаны да не-
гъакъ тюгюлдюр.

Муаллимни абуру булан байлавлу масъ-
алағыя къайтгъанда, олар гъаваларда сар-
кымай, гъарибиз үйимик гъар гюнлюк
азыкъыны гъакъында ойлаша. Педагоглары
бүтөнгю алапалары эбе-хырлы яшавну
күрмагъя имканлықъ бермей. Жагъиллер
оър охув ожакълагъя тюшегенде шо янла-
рын гъисапгъя алып, чегип амалгъя геле
туруп башгъя касбуланы сайлайлар. Гъат-
та педагогнұ дипломун алғъанлар да сонг
деллекханалагъя, гёзелликни салонлары-
на ишлеме барапар – акъчасы да яхши, юз
тюрлю кагъылданы да толтурма тюшмей.
Такрарлай бусам да, бирдагы керен ай-
тайым – муаллимлик янгызы касбу тюгюл,
шо инсанны яшав къайдасы, кюю. Шо сен-
ден ишинге дайм теренден чомулмакъыны
талап эте. Тёбе аракъ кагъылданы артын-
дан бир-бирде оъзлэр яшлар да гёрюнмей
къала буса да, герти педагог охувчуларына
билимлер де берме, тарбиялама да кюй
таба.

Зарема Шигъбабаевна булан лактыр
этмеге тынч, ол гъар-бир мюгълетде ти-
ишили, ёрукълу сёз табып болагъаны гъис
этиле. Аслусу буса, Зарема нени гъакъында
хабарлайғанын бек яхши биле. Биз ону
булан сёйлеп турғын чакъы заман каби-
нетини эшиклери бир нече керен ачылды,
яшлар муаллимини уьстюне гъар тюрлю
масъалалары булан геле. Уьстевионе, Заре-
маны бир бошамай телефону да зенг ура,
школада оytгерилеген бир-бир чаralарда
завучну ортакъылыгъы болмаса бир де
ярамай.

Ол бизге янгы школада тарбиялав
ишлер нечик юрюлегенни гъакъында
мълумат бере:

– Гъали мен ГыЦадасаны атындағы тил
ва адабият институтнұ аспиранты гъи-
сапда халқъ фольклордагъы адатлар булан
байлавлу поэзияны гъакъында диссера-
тацияны язып тураман. Неге мен шо теманы
ағъамиятлы деп гъисап этемен? Неге тю-
гюл, фольклорну инг алдын мердешлени
сакъланыву булан байлайман, педагогика-
да буса, шолар дагы бир ерде де тарыкъ
тюгюл үйимик бек ағъамиятлы. Шону булан
биргे мен янгы билим берив къайдаланы
якълайман ва шоланы кёмеги булан дагы
да яхши патижалагъя етишме болагъаны
на шекленмеймен.

Тарбиялавну аслу талабы – яшланы
башларында тарыкъсыз ойлагъя ер къал-
магъя ярамай. Мени атам айта бора эди,
эгер де биз яшны башына пайдалы ва рагъ-
мулу затланы гийирип болмасакъ, шону
ерин адатлы гъалда зараллы, тозувчу ойлар
гелип елей. Муна шо саялы мен ата-ана-
лагъя чакъырыв этемен – яшлагъя бош
заманны къоймагъыз. Олар спорт секция-
лагъя язылсын, музыка школагъя юрюсюн,
тикме тигив ва оъзге кружоклагъя къур-
шалсын, саякъ итлер ва мишиклер учун
турма ерлер онгарсын ва шолай кёп оъзге
пайдалы ишлеге урунмагъя ярай.

Гъали генг күйде къоллана гелеген къо-
шум билим беривни де якъысыман. Би-
зин яшланы пагъмусу ёкъ тюгюл, олагъя
яшавда оъзлени ерин тапма, хыйлы кас-
буланы арасындан оъзюню ишин танглама
имканлықълар яратмагъя герек. Мен шко-
лада 2003-нчю йылдан тутуп загъмат тёге-
мен ва шо йылланы ичинде школада билим

беривниу ва тарбиялавну бир-биринден айырма ярамайгъанына мекенли тюшюнгенмен. Яшланы гъар тюрлю къужурлу чаралар булан иштагъландырып, яхшы натижалагъя етишмө бажарыла ва ағылолери булан бирге чалышывда олардан жамиятны пайдалы адамын оьсдюрмеге бола.

Оъзю бош заманын нечик оътгерегенини гъакъында хабарлай туруп, Зарема Гъасанбекова шогъар бир де заманы къалмайгъанына мюкюрлюк эте. Уч яшы бар. Уллұлары-уланлар, гъали студентлер. Кызызы 9-нчу класда охуй. Сонгу ва къаттыгюндер билим берив центрда ишлей, уystевюнне, Москва, Тюмен ва Хабаровск крайда турагъанлар булан Интернетден таба лезги тилендә дарсланы юрюте. Ана тилен хабары арагъя чыкъгъан сонг къоша:

– Республикадагъы ана тиллени уйренив булангъы гъал талчыкъдырмайлар болмай. Гъали кёбюсю билим берив идараларда ана тиллени дарслары къысгъартылып юрюле. Шо буса тилен тас этивге әлтеген ёлланы бириси. Буса да гъалиги

наслу къайсы адамны да ич кюрчюсюн, дюнъясын ясайгъан тилине, мердешлериине арт бермей сакълап болар дегенге умут этемен. Шо якъдан пачалықъ да ана тиллеге бакъгъан якъдагъы политикасын альшдырмаса ярамай.

Биз дагъы да хыйлы затланы гъакъында хабарладыкъ. Ону сыйлав комиссиядагъы ишин де, Каспий флотилияны школасына этген көмегин де эсге алдыкъ, яшланы да, оланы ата-аналарын да унутмадыкъ... Ахырда Зарема Шигъбабаевна: «Муаллим деген сёз оъктем күйде чалыңгъанны своеемен! Шо бары да якъдан дурус болажакъ!» – деп бизин лакъырыбызын жамын чыгъарды.

Сульгият Булгаева

Эркъардашыны яннавурунда болмакъ учун...

Украинада хас асгер гъаракат башлангъандокъ, дав агъвалатлаф юрюллеген ерлерде медицина къуллукъчулар да уллу гъажатлыкъ тувулунгъан эди. Авлакъ госпиталлардагъы врачиланы, медсестраланы бүгүнгю иши эпизиз къыйын, къоркъунчлу ва федерал телеканалланы сюжетлерине сийрек тюше. Тек яралангъан асгерчилени яшаву кёбюсю гезик оланы касбу бажарывлугъундан, тувара борчларына янашывундан гъасил бола. Шо якъдан медицина къуллукъчуланы ишине сёз тапма къыйын.

Шолай тавакаллы адамланы арасында дагыстындылар да бар. Фельдиер Маржанат Шейхова хас астер гъаракаттъа уюнде эки къызын ва 5-нчи класда охуйгъан уланын да къюоп, гёнгюллю күйде къуршалгъан. Ол хыйлы йыллар «Скорый помощь» ва Буйнакск шағыр азарханада ишлей туруп бай сынав топлагъан. Амма давлар-явлар юролеген ерлерде гөргенине парахат яшавунда топлангъаны булан алданокъ гъазирленмеге бажарылмай эди.

Маржанат Буйнакск районну Тёбен Жүнгүтей юртунда тувгъан. Школаны битдирген сонг, Буйнакскидеги медучилищени фельдшер бёлөгүнө охума тюшген ва 1998-нчи йылда устьюнлю күйде та-мамлап, сыйлы касбусунда биринчи абат-ларын алмагъа башлагъан.

Неге Оборона министерлик булан дыгътар байлагъан? Къыйынылы яшав шартлагъа тарыгъанлыкъ да себеп болма ярай. Бираз алда Маржанатны эри юрек аврувдан оылген. Ол къолунда уч торайып битмеген яшлары булан къалгъан, лап гиччисине 11 йыл бола. Тек огъар шолай къарагъа гелмек учун бирдагы бир себеп бар эди. Маржанатны эркъардашы да Украинарадагъы хас астер гъаракатда ортакъылыкъ эте.

– Ойлашым, балики, мени көмегим биревни сама яшавун күттгъараар, – дей ол. – Мени дуаларым буса, эркъардашыма эсен-аман уюнен къайтма имканлыкъ береҗегине умут этемен.

Озокъда, Украинарадагъы бизин астерчилеге къошуулмакъ деген къарап къыйынылы күйде буса да, бары да якъдан ойлашылып къабул этилди. Яшлар башлап анасын ий-берме сиюмеген, тек ону мекенили токтатшынлыгъын гөрюп, гъали якълайлар. Чакъ-чакъда зенг этелер, смс-лер бакъыралар.

– Уййден гелеген якълавну, шо янгыз дос-къардашым тюгюл, къурдашларым, алдагы иш ёлдашларым, бизин учун улут аյамиятлыгъы бар. Къаркъарабыз бек къавшалагъандан къайры, заманда бир терен, пашман ойлагъа да дёнюп талабыз. Астерчилени бизин госпитальгъа гъар тюрлю гъалларда етишидилер, башына, къурсагъына гюлле булан авур яралангъанлагъа инг алдын алгъасавлу көмек этмеге къарайбыз. Бизин аслу борчубуз –

яралангъан адамны гъалын тез къолайгъа къайтармакъ, ону хыйлы къан тас этсе де, ойлюмден күттгъармакъ. Шо бек жаваплы, гъалынгны битдиреген иш. Уйдегилер булан гъакълашыв буса, таза гъаваны юта-гъан иймик болуп токътай.

– Маржанат Апендиевна, сизин ондагъы биринчи гюнөгүз нечик ойтдю?

– Мен бир тамаша улду гъалекленинвиу гыс этип эдим. Мунда бир мөгүлдөттө де тергевсюз, гъайсыз болмагъа ярамай. Бизде не иймик къаравулланмагъан гъаллагъа гъазирлик болсун учун, офицерлер бизин иш этип къоркъута эди. Ерли адамлар булан бир байлавлукъ да болма тюшмей деп алданокъ бувара эди. Шағыргъа да астер опуракъ булан чыкъмагъа ярамай эди.

– Гъали алышынгъан зат бармы?

– Нечакъы къайын буса да уйренчили болуп битдим.

Фельдшер Шейхова ойзюню борчларына намуслу күйде янаша, командирлери де шону эс этмей тюгюл, тийишли къыймат берме унутмайлар. Бираз алларда огъар госпитальни начальнини атындан бар-калла билдирилди. Шо сюончло хабарны ол яшларына ва къардашларына тез етишидирмекни гъайын этген.

– Биз Маржанатбызыны тавакаллыгъына бир де шекленмей эдик, –дей Буйнакск шағыр азархананы баш врачины борчларын заманлыкъыга күтеген Гюляйбат Гъасанова. – Ол бизде, «Скорый помощь» ишлей туруп бай сынав топлады, гъали шо огъар къайыс четим гъаллардан да ойтмеге, тюз къарагълагъа гелмеге көмек эте.

Озокъда, Маржанат Апендиевна уюнен шексиз күйде къайтажакъ. Яшлары буса ийлнамада анасы булангъы ёлгүнгъа етишмек къалгъан гюнлени белгилей.

Гъазирлеген Алав Алиев

«Къыз тувса, уй ўузгъан дей эдилер»

—Уюгюзге яхшылыкъ, апайым. Мен сизин гёргемегенди не гъалдасыз, не чиксиз? Апай, сизин хырданыма ерли етишгенче сағынын гелгенимен.

—Гъейлер, гъейлер. Дагъы не экен? Аллагыисен болсун, дюньяланы уьстюнде сама бармысан? О замандан, бу замангъа ерли апайынгны гёзүн-къашын да унтууп биттгенсендир. Гел гъали, тёр янгъа чыкъ.

—Воллагъ апай. Бу гезикге айып этмей къююгъуз. Бир-бир ишилерибиз бағана бо-луп, яныгъызгъа гелме чола етишмей тура эди. Авzugъуздан бал тамдырыт этеген лакъырыгъызгъа гъасиремлигим артгъан. Апай, гъар гезик мен пелен адатны гъакъында хабарлагъыз деп турмайым. Гъали сиз не гъакъда лакъыф юрютме сюегенигизни айтыгъыз. Айроқъда янги күүрүлгъан жасағыл ожакълагъа не йимик ёравла-рыгъызыз бар экен?

—Буса сен югенлерингни магъя берме турасан. Воллагы олагъа хыйлы насыгъатым бар эди. Мисал учун, жагыллар нарьиста тувгъанда, огъар байлавду нечик адатланы кютме гerekни билмей. Гый, огъар ат береген, бешикте салагъан, дагъы да башгъа къайдаланы гъакъында лакъыр этсек, пайдалы болур бугъай. Динни алсакъ да, яшгъа авур къатынгишиге, анагъа айрыча гъюрмет этиле. Онда айттылагъангъа гёре, бырынгъыда бир яшгъа токътагъан къатын къайырчакъ топуракъда ассиленин, юрюп бир ерге бара болгъан. Бир вакъти, къайдан буса да бир якъдан ону алдына ат гелип токътагъан деп айта. Тюелени, атланы Аллагутаала яшгъа авур къатынлар учун яратгъан деп эсгерелер. Гъалиден эсе, алда яш тувагъанлыкъга кёп уллу тергев этиле эди деп эсиме геле.

Алда, мени жагыл заманларымда, больницалагъа барагъанлар да ёкъ эди. Эмчи къатынланы кёмеги булан уйлеринде къуттула эдилер. Шо вакъти уйлени эшиктерезелерин сырпып бегите эдилер. Алдагъылар айтагъангъа гёре, шо аралыкъда анагъа да, тувагъан нарьистагъа да зарал гелтирме болагъан, дев ийимик уллу къаркъаралы, башы-чачы да яйылгъан къатын меселдеги бирев гирме бола дей эдилер. Тек ол адамланы гёзүне гёрюнмей эди дагъы. Нечик де, бар ерни ябып, ананы да, янгы тувагъан баланы да къоруй эдилер. Сонг, мисал учун, улан тувса, бисмиллагъ да этип, ону гиннингин гесегенде, Магъаммат пайхаммарыбыз (а.с) ийимик сыйлы болсун дей эдилер. Эгер къызъяш буса, Пайхаммарыбызын(а.с.) къизы Патимат ийимик нюрлю, асил болсун деп алгъышлар эте эдилер.

Айрокъда улан тувса, кёп уллу гъара-сат иш бола эди. Шо гъакъда инг башланап къайнанаасына, артда буса озге дос-къардашина билдири эдилер. Къайнана торуну тувгъанча алданокъ ону чырмама юкъыя ювургъан, къуннакълама шаршавлар, гиччи гёлеклер, бешик алыш онгара эди. Ана болгъан къатынны айрыча ашата эди. Огъар экмек булан таза бал ва юзюм бере эдилер. Сонг да, дос-къардаш яшни атасыны башындагы бёркюн чечип ала эдилер. Артда ол бёркюн олардан акъча берип къайтара эди.

Сонг дагъы да, улан тувса, уй тола деп айта эдилер. Эгер къыз буса, уй бузагъан дей эдилер. Неге тюгюл, къызъяшлар атасыны уюнден чыгъып, эрге гетип къала чы. Шо саялы айттыла эди. Яшни ата-анасын оймюрлю этип къутламагъа авул-хоншу, дос-къардаш бара эди. Нарыста тувуп, бир жумадан сонг буса, огъар ат да къюп, бешикте сала эдилер. Огъар нечик ат къояйыкъ деп савлай уягъысю жыйылып ойлаша эдилер. Аслу гъалда атны улланасы тантглай эди. Тухумну ичиндеги уллусундан бири нарьистаны къолуна да алыш, къулагъына ойзлер къоягъан атны да айттып, атынг булан абурлу-сыйлы, насили, оймюрлю болгъур деп алгъыш эте эди. Огъар кёп йылланы узагъына асил күйде яшап гечинген адамыны атын къоя эди.

Яшни бешикте салагъан гюн янгыз къатынгишилер ортакъылыкъ эте эди. Ону бешикте ятдыргъанча, гиччи хадира гъя ун да алыш, тёшегини тюбюне сала эдилер. Ону маънаасын айтсам, огъар чачларынг унну йимик акъ болуп, уллу чагъынга етишгенче яшагъыр деп алгъыш эте эдилер.

Яш торайгъанча, ону тарбиялавда атасы къошуулмай эди. Ондан къайры да, аталыкъ гыслерин гёрсөтмек гери урула эди. Ятланы янында анасына да яшгъа ушанагъанлыкъны эдепсизликке гысаплай эдилер. Гъалигилени чи шо адатлар къулагъыны тешигине де гирмей бугъай. Айрокъда жагыл аналар атасы бар-ёкъ деп де къарамай, ондан утаныш да билмей. Сонг да, гъали бир тайпалар нече тюрлю онгмагъан, бизге къийишмайгъан атланы да беририп къоя. Шону кёп ойлашып къоймагъа герек. Неге тюгюл, ат яшни къысматына, яшавуна бек таъсир эте.

Уланъяшгъа гележекде сен ожакъыны бийи болажакъсан деп тарбия бере эдилер. Къызъяшни буса илиякълы, тынгловду, эдепли этип ойсюре эдилер.

Дагъы да эсгерсем, нарьиста тувуп, ийигирма гюндөн сонг яшни да кириңдирип, анасы да кириңип, къыркъ тёгүп чайына эди. Шолай къыркъы чыкъында да кириңелер, янгыдан къыркъ да тёге. Къыркъ тёге деген не экенни, ону маънаасын да англатайым. Къолларын тийдирмей, ашкъашыкъ булан къыркъ керен сув алыш, гъар

къашыкъы га шончакъы тирет күлгүнү охуп, таза хадирагъа тёкме тюше. Анаңда, балагъа да айрыча охула. Сонг шону устюне къаркъарасын чайма болар чакъы бираз сув къошма тарыкъ. Дагы да къиркъы чыкъында, яшны башында гызынаны къурсагъында турагъанда оьсген тюкни юлонп, шо нече грам гелегенин гын-саплай эди. Мисал учун, яшны башында гызы тюк 2 грам тарта буса, 2 грам алтынны багъасын токтаташдыра эди. Шогъар чыгъагъан харжгъа кампет яда печенье алыш, бисмиллагъ да айтыйп, яшны башындан учь керен айландырып, алгъышлар да этип, садагъы оълеше эди. Гыалиги заманда шолай янларын эсгерегенлени де гёрмегенмен. Гыар этеген ишни кёп уллу маънасы бар.

Ондан къайры да, анаңда авлетини къиркъы чыкъынча енгил күйде айланма ярамай эди. Олай да, 40 гюн гетмей туруп, ясгъа бармагъа да яратмай эди. Яшгъа, оъзюне къиркъ тюше деп айта эди. Гыасили, яш шондан сонг йылац, инжитме башлай эди. Ана да авруп къалагъан гезиклер бола эди. Сонг да, къиркъы чыкъамагъан яшны гыар кимни къолуна берип айланмакъ гери урула эди. Неге десенг, нарыста гюнесув үймик таза инсан. Огъар тез гёз де тие, айланадагъы яманлыкълар да къабуна. Яшгъа гёз тиймесин, ассилен-месин деп гыйва терекни бутагъындан гиччи яркычны алыш, шону чюпюrekни ичине чырман, ич гёлегине тиге эди. Гыйва терекни яркычы Кырбан гюн эртенги байрам намазгъа чакъырагъан аралыкъда алана эди.

Олай да, эгер нарыстаны къиркъы чыкъынча маркачадан сонг, къиргъа алыш барма тюшсе, ону бурнуна къара күрүмнү сюртиоп, тёшюне де гиччи гесек экмекни сала эди. Шо гиччинев яш учунуп аврумасын, къоркъуп силкинмесин деп этиле эди. Сонг дагы да, унугъанча айтыйм, яшгъа токтагъан къатынгишини уйде янгыз къоймагъа ярамай деп айта бола эдилер. Неге тюгюл, шо вакътисинде огъар шайтан-жин къабунмагъа гыасирет бола дейлер.

Олай да, мисал учун, нарыста янгыз бир уйде юхлай буса, шону ястыгъыны тюбюне бичакъ яда къайчы салына эди. Олар

шо вакътисинде кёп тюшлер гёрюп къоркъуна. Дагы да, оланы янына яманланы, ачувлуланы ругълары гелме бола дей. Шо савутлар нарыстаны къоруй деп айта эди улатам.

—Анай, бугюн нарыстаны, ананы гъакъында сёз юрюлген сонг, мисал учун, яш тувгъанда, янгы ана учун да не үймик аш этилине эди? Шо гъакъда да айтсағызы.

Гюрбеч булан кюргеге тахана

—Дурус айтасан. Шону эсгерсем пайдасытиер. Гюрбечни де яращдырып, къурутгъан, къакъ кюрегеден тахана этиле эди. Бир башлап гюрбечни онгарайыкъ. Бир-бирине къошма тарыкълы ашамлыкълары гёз гысап булан къоллай эдик дагы. Каманы яда саримайны алабыз. Нечик айтыйм, мисал учун, бир пачка кама буса, шогъар яхши толтуруп, бир ашкъашыкъ гюрбеч къошула. Майны яллайгъан пече-ге салып иритип тайдырасыз. Вёргиз, къайнар этип къоймагъызы. Шо майгъа бир ашкъашыкъ гюрбечни къошуп, булгъап бирикдиресиз. Сонг къайнагъан сувгъа шекер тёгюп, иритип бал сув этесиз. Бир стакан сув буса, шону яртысына этише туруп шекер къошма ярай. Шо бал сувну сувума къойма тюше. Сонг шону май булан яращдырылгъан гюрбечни устюне тёгюп, яхши күйде булгъап барышдырасыз.

Артда кюргеге тахана этмеге урунасыз. Къурутгъан кюрегени алыш, тазалап, жувуп, къазангъа сув да тёгюп, шону бишмеге саласыз. Кюргеге бишгенде, чыгъарып, ону янчып, къайтара къазангъа ташлайсыз. Къазаннын ичиндеги кюрегени сувуна гёре, огъар будай ун булгъап, ону каш үймик болуп бишгенче къоясыз. Унда тююнлер болмасын учун, ону сувукъ сувну ичинде булгъап, сонг кюргеге къазангъа тёксегиз яхши. Шолай этсегиз, арив болур. Артда шо кюргеге тахананы терен бошгъаплагъа чыгъарып, ортасын ойткан этип, яращдырылгъан гюрбечни тёгюп ашайсыз. Гюрбеч булан кюргеге тахана савлугъуна да, сют ичеген яш учун да бек пайдалы аш. Тепси-гизге берекет берсинг.

*М. Ю. Моллаев (MagNazar) этген сүрәт
Казыз, Карадаши. 21 x 30 см*

Maghazar

Пелен врач, пеленче доктор деп айтгъан булан бары иш тозелеп-онгуп къалмай. Оланы арасында да нече тюрлюсю барны билмейгенлер ёкъдуф. Амма мен сизин Бабаюфт районну Хамаматюртунда тизив ожакъдан, белгили тухумдан чыкъгъан, асил къылыштыры, англаву булангъы, овз ишине намуслува жаваплы кюйде янашагъан, кёплени разилигин къазангъан врач булан таныш этмеге сюемен. Ханум Инивовна Алимханова (Шайыбова) Бабаюфт районну Хамаматюртунда белгили Инив ва Умханым Алимхановланы ожагъында тувгъан. Бугюнлөрде буса Бабаюфт район больнищаны инфекция бёлпогиону заведующий болуп ишилеп турға.

«Яшланы гележегине ичимбуша»

— Балики, сиз Алимхановлар деп эшитгенсиздир. Мени уллатамны иниси, гюнағдарындан Аллагъ гечсин, Исмайыл Алимханов «Ленин ёлу» газетде баш редактор болуп ишледи. Уллатам Рашитхан давда къалгъан, уч де агъя-иниси: Исмайыл, Рашитбек, Исакъ элине къайтгъан. Исмайыл чы 90 йыллар да яшады. Ону къатыны гечингенде мен студентка эдим. Оларда тура эдим. Исмайылны Валентина деп бир къызы бар. Ол Москвада охуйгъанда белгили орус язывчу Михаил Шолоховну уланы булан таныш болуп, оғъар эрге баргъан эди. Оланы 1 уланы да бар, ондан да 2 улан түвдү. Алда олар Ростовда яшай эди, шондагы университетде дарслар бере эди. Артда къайнатасы, къайнанаасы оылгенде Вешёнская станциягъа гёчдөлөр.

— *Ханум Инновна, адатлы соравубуз булан башлама сюемен. Врачны касбусун танглагъаныгъызгъа не зат бағана болду?*
Ким таъсир этди?

— Мени анам Умханым акушерка эди. Ол белгили Къазанбиевлени тухумундан чыкъгъан. Нариман Къазанбиев анамны зукъариси эди. Атам Инив Алимханов Дағыстынны ва Россияны ат къазангъан ветеринары эди. Барысыны да гюнағдарындан Аллагъ гечсин. Къарагъанда, мағъя олар таъсир этген. Мамам уйде акъ халатын жувуп, сонг ишге алып барагъанны ушата эдим. Ондан къайры да, анамны къызыардашыны бириси-педиатр, бирдағысы-акушер-гинеколог.

— *Сизин биринчи аврұвнұ къабул этген гюн есигиздеми?*

— Мен мединститутдан сонг яшлар табагъан бёлюкде неонотолог болуп 4 йыл чалыштым. Шо йыллар инфекция къабу нуп, ичеклері аврүйгъан яшлар кёп эди. Шо саялы бизин баш врачыбыз тилеп, инфекционист болуп шу мени бёлюгюме чыкъма тюшдю. Озокъда, янғы касбума гёре билимлеримни де камиллештирдим.

2000-нчи йылдан тутуп уллугъа да, гиччилеге де къарайман. Шо заман Дербентде астер къултугъун кютеген бир солдатны иссилиги булан гелтириди. Бизге о вакътилер конго-крымский кызыздырмабеззек аврув бар, шогъар ағымият бермеге гerekни тъкъында буйрукъ гелген эди. Мен шо астер къуллукъчу шондан авруйгъянгъа шеклендим. Бу аврув къасарткылар хапъанда бола. Шо да бек къоркъунчлу аврувланы бири деп санала. Укол этсенг, шо еринден къан чыгъып, ағылма баштай, (кровотечение) токъаттып болмайсан. О уланны гъар ери гёгерип къалгъан эди. Ону аврувун багъып, сав этдик.

– *Сиз мунда чалышагъаныгъыз шайлы йыллар бола. Шо мезгилини ичинде не иймик югъагъан аврувлар көп ёлугъа?*

– Бизин Бараборт районда 22 тав районну гёччювюл гъайванчылыкъ булан доланагъанлагъа гёрсетилген къотан ерлер бар. Тляраты, Ботлих, Цумада, Рутул ва оъзге районлар. Оланы жамиятына къощула турup, бизин ерли къумукъланы санавундан артда къалмайдыр десек де ярай. Гъасили, умуми алгъанда, районубузну халкъы 100 минг адамгъа етишедир. Шо къотанлардан да бизге геле. Оланы участка больницалары бар буса да, тек инфекция аврувланы бёлюгю янгыз бизин район больницада бар. Аслу тъалда ичеклеге инфекция югъуп гелегенлер көп бола. Сонг ОРВИ, грипп ва оъзге тез яйлагъан аврувлар. Ковидни заманларында көп адам авруду.

– *Шо ичек аврувлар аслу гъалда неден бола? Негер ағымият бермеге герек?*

– Кёбюсю наслыкъдан бола. Къолларын жувмай, ону-муну ашаса, тазалыкъга тергев этмесе бола. ОРВИ гъавадан, тыныш алагъанда силегейлерден югъя. Югъагъан аврувланы гъакъында хабар чыкъындан сонг, бир мен ушатмайгъан, ичим-бушагъан масъаланы эсгермеге сюемен. Яшланы гележегине алданокъ къыйналаман. Неге десегиз, олагъа яш ата-аналар, айрокъда чырмалып юройгенлер чечек яздырма (прививка) сюймейлер. Нарыста тувгъандокъ, кёкюрек аврувгъа къаршы чечек этдирмеге гёrssetile. Шону да къутгъарағъанлар бар. Сонг 3 ай битгенде яман

югъагъан инакъ, къызамукъ, тамакъ, инг де къоркъунчуларындан бири полиомиелит аврувлагъа прививкалар этмеге тийишли. Шу иттилеше барагъан масъалагъа маъна бермеге сюймейлер. Гиччи яшлар гележекде көп аврувагъына къыйналаман. Гъалиги жагъиллени англама къыйын. Айта турсакъ да, къулагъына гийирмеге хыялы ёкъ.

– *Мен школада охуйгъанда, Совет Союзу заманында фельдшербиз биревден де ихтияр алмай, гелип школагъада бир ягъадан барыбызгъа да чечек язып гете эди. Неден этегенин де билмей къала эдик. Шо прививкалар савлугъуна зиян этмеге боламы? Неге мунчакъы адамлар шондан ўрькюп къалгъан?*

– Эгер де яшни савлугъу бар буса, иссилиги де ёкъ буса, бир зарал да болмай. Шондан яшлагъа хыйлы кёмек бола. Гележекде яшлар шо мен эсгерген югъагъан аврувлардан къаркъарасыны савлугъун сакъламагъа, алдын алмагъа болажакъ. Сонг да, полиомиелит дегени къоркъунчларындан бири деп гъисаплана. Шондан яшни къаркъарасы перч алмагъа, къолубуту ишлемей къалмагъа бола. Прививка этдиргече гиччи pavlansy савлугъун мекенли кийде тергемеге тийишли. Мисал учун, къаркъарасыны иссилиги гётегиленген буса, шо гъалдагъы яшгъа прививка этдирмеге бирдокъ да ярамай. Тезде бир яшгъа иссилигине де къарамай, полиомиелитден къаршы авзуна дарманнын тамгыларын тамыздыргъанлар. Сонг шо терсейип гетген буса ярай, шо яшгъа паралич уруп, юрюмейген этген. Яшланы бирлери акъсакълап, аягъын тартып юройген болуп къала. Биревни анасы яшым аягъын сюйреп абат ала деп анализлерин бере. Шо анализлер авлети полиомиелитден авруйгъанны гёrssete. О учун бир башлап яшланы савлугъун тергеп, сонг прививканы этдирмеге герек.

– *Сиз халкъ арада шо масъалагъа байлавлу англатыв ишлөр юрютемисиз?*

– Озокъда, бизин алдыбызгъа гелеген, мунда ятагъан адамлагъа гъаман сайын айта турабыз. Гъали чи артдагъы йылларда бармагъанман, амма шо гъакъда

макъалалар язып газетлеке беремен. Телеграм каналыбызгъа да вакцинаны тъакъында язып салабыз. Бувма ётели булан яшларын алып гелегенлер бар. Ярым йыл яшлар ёттюре, бувулуп къалагъан гезиклери бола. О бек яман зат. Аналарына неге сиз шо аврувгъа къаршы яшыгъызгъа чечек этдирмейсиз деймен. Ярамай, донгузну башмайларындан этилген шо вакцина деп жавап берелер. Биз бусурманларбыз деп, парахат болалар. О авлетлери инжинегерин ойлашмайлар.

– Нечакъы сиз халкъгъа англатма къарасағызы да пайды ёкъыга ошай?

– Тюзю, бирлери англай, биревлер англамагъа хыялы да ёкъ. Магъа сизин яшларыгъызгъа этдиргемисиз деп сорайлар. Яшларыма да, торунларыма да этдиргемен деп гертилигин айтаман. Сув чечек (ветрянка), къызылча (краснуха) нече тюрлю югъагъан аврувлар бар. Шоланы арасында паротит деп бар, алда огъар свинка деп айтып гелген, шолай танывлу. Күлакътюпдеги безлери шишип авруй, шону югъагъандан къайры, айрокъда уланъяшлагъа заралы бек тийме бола. Шондан авруйгъан яшлар гележекде авлетсиз къалмагъа имканлы.

Дагъы да гъайванланы этиндөн, сютюнден гелеген бруцеллөс деген аврув бар. Шо яшгъа токътагъан къатынгъа юкъса, нарыста гетмеге бола, шондан къоллары, бутлары авруй. Узакълангъан аврувгъа айланыш да къала. Къанындан югъагъан гепатит аврувни тюрлю тайпалары да ёлутъя. Шолар да айрокъда адамны бавуруна бек яман таъсир эте.

– Врачларда, медицина күллукъчулаарда не йимик хасиятлар болмагъа герек?

– Шу ковидни заманында мен дагъыдан да бек сабурлукъ, чыдамлыкъ болмагъа тарыкъны англадым. Шо заманлар чы кимге де къыйин эди. Озокъда, тийишли билиминг де, англавларынг да болмаса ярамайгъанин барыбыз да билебиз. Сонг ишинги, адамланы сюймеге, олагъа гыюрмет этип янашмагъа герек. Бир-биревню англама тарыкъ бола. Эришивлю гъаллагъа тюшмей, илиякъылды сейлеп ёлгъа салма герек.

– Авлетлериғизни арасында сизин ёлугъузну тутгъанлаар ёкъму?

– Мени 1 къызым да, 1 уланым да бар. Нечакъы мен сойсем де, оланы бириси де мени ёлумну сайламады. Мени касбумну къызырдашымны, эркъардашымны авлетлери танглагъан. Къызым Жамиля ва уланым Наби-экономистлер. Къызым агълюсю булан Каспийскиде яшай. Уланым да агълюсю булан Москвада, онда ЖКХ-да ишлей. Агълюмден къайры, янымда бирев де ёкъ.

– Уъягъилюгъоз булан нечик таныш болдугъуз?

– Биз яш чагъыбызда бир-бирибизни таный эдик. Неге тюгюл, бизин аталарабыз ювукълар эди. Оланы да, бизин де уъягъилюрибиз бир-биревге къатнап, татывлукъда яшай эдик. Уъягъилю Новочеркасскиде политехника институтину битдирген. Гъасили, бизин аталарабыз къощуду. О заманлар ата-анаңы тынглай эдик. Олагъа къаршы сёз айтмай эдик. Уллулар айтгъан бар эди, айтмагъан ёкъ эди.

Гъали алдагъылар йимик уллулагъа къулакъасагъанлар кёп аз демеге ярай.

Тюзю, бизге, бары халкъгъа дегенлей, инг алдын Украинаңдагъы давлар токътап, уланларыбыз-къызыларыбыз эсен-аман уйлерине къайтгъаны тарыкъ эди. Дюньялагъа парахатлыкъ, татывлукъ тюшсе, яшавну къалгъан масъалаларына бир амал болур бугъай. Шо сююнчлю гюнлени гёрмеге бизге наисип болсун.

Паху Гъайбуллаева

**Муслимат
Магъамматова**

*Биз ювукъ арада
уъстюнлюк
къазана жағыбызызгъа
бек инанаман!*

Бары да зат – Үстюнлюк учун!

Украинадагы хас асгер гъаракатда офтакъылыкъ этегенлөгө бүгүн жамиятны янындан болдурулагъан кёмекни гъакъында маңлумат къураллар эркин кюйде яза. Озокъда, бизин журнал да шо разымулу ишден ягъада турмай. Бүгүн бизде къонакъыкъда белгили жамият чалышывчу, «Гюрометлев Белгиси» деген орденин кавалери, ДР-ни муниципал къуллугъуну ат къазангъан чалышывчусу, загъматны ветераны, «Бирлик ва азатлыкъ» деген жамият советни председателини заместили Муслимат Абдулкъадыровна Магъамматова. Оъзюно айланасына гёнгюллю кёмекчилир къуршалгъан «ДОКСИС» деген жамият къурумын гъакъында хабарлай.

– Бүгүн-тангала дегендей, Донбасгъа бирдагъы «КАМАЗ-ны» бакъдырма гъазирлең турабыз. Бары да жыйылгъан чакъы малланы умуми авурулгъу 20 тоннадан кем болмагъя тишимей. Шо ва оъзге къурум масъалалагъа «Бирлик ва азатлыкъ» деген жамият советни башчысы Магъаммат Къурамагъамматов жавап бере. Жыйгъан чакъы кёмегибизни къарыштурувну лап ал сыйыраларына, окоплагъа ерил етишидирбиз яда душманны атышывларындан заараллангъан Херсон, Луганск, Донецк, Запорожск областларына оълешебиз. Бизин гъаракатчыларыбызын арасындан Ума Аскерханованы атын айрыча эсгермеге сюмен. Ол давлар-явлар юролеген ерлердең керен болгъан.

– Бизин адамлар уллу сююво ва гъай этивию булан жыйгъан маллагъа ва маялагъа бек жаваплы кюйде янашабыз. Уллу чагъындагъы адамлар ягъада турма соймей күтсуз пенсиясындан айрып буса да умуми разымулу гъаракаттъа оъз къошуумун этелер. Гъатта бир-бир охувчу яшлар ата-анасы оғъар-бугъар деп берген акъчаларын бизге гелтирелер. Гъатта оъмюрию 80 йыллардан да озгъан къатын гелди. Ол мени кабинетимден чакъырды. Оъзокаңзилдерден гёттерилүп болмай эди. Пенсиясыны бир пайын гелтирген, алмагъан болгъан бусам хатири къалажакъ эди. Муна, гёремисиз, нечикир бизин адам-

лар! Тарчыкъылкъыга тарыса да, уылкени къысматы, гележеги гъакъында ойлаша, – деп башлады лакъырын Муслимат Абдулкъадыровна. – Гелегенлени кёбюсю къатынлар. Астерчилерибизге оъз къоллары булан согъулгъан исси юн чорапланы, свитерлени, шарфланы савгъят этмеге сюе.

– Шу эки йылны ичинде бизин штабгъя боо-ден де артыкъ адам гелди. Оланы арасында аслу гъалда акъча булан кёмек этеген бир нече далапчылар да бар. Тюзюн айтгъанда, бай, мадарлы адамлар бизин гъаракаттъа онча къуршалмайлар, эки оъгюзюм-аранда, не къайгым барборанда деп турамы экен. Буса да барысын да къара тюстеге бояма сюймеймен, даймлик кёмекчилирбиз де бар. Масала «Гарнитур» деген тюкенин есиси. Ол бизин солдатлар учун 2 миллион манаттъа токътайгъан маллар бере. Донбасда атанаасыз къалгъан 70 яш учун буса, башындан аягъына ерил гийме затлар алгъан, устьевионе, гъарисине айрыча савгъатлар этген: оюнчакълар, гажетлер... – деп узата Муслимат Абдулкъадыровна.

Ону башгъя ишлеге урунма заманы да къалмай, гъар минутуна ерил дегендей алданокъ язылгъан. Бизге берген баянлыгъындан сонг, редакцияда Муслиматны бирдагъы ёлугъув къаравуллай эди, транспорт булан масъаланы чечмеге герек эди. Эсли къатын, къавшалгъанлыкъ не зат

Дагъыстанлы къатын

экенини де билмей уйстюнлюк учун гъарғон арымай -талмай гъаракат эте. Нечик паraphat туруп бола дагъы эгер де биргина-бир уланы Хизри Магъамматов да дав майданларда къанын-жанын аямай ябуша буса. Эки йылны ичинде Хизри бир нече керен яралангъан, бизин 70 солдатны оълюмден күтгъаргъаны учун оър пачалыкъ савгъатлар булан белгиленген. Ол-учуц яшни атасы.

- Уланым бираз алда гелип гетди. Нече де пашман ёлугъув болду. Од Дагъыстангъа дав гъаракатларда игит къойде жан берген асгер ёлдашын ахырынчи ёлuna узатма гелген эди. Бир жумада турмай, янгыдан фронттъа етишме алгъасады,- деп Муслимат теренден тыныш ала ва оъзлени жамият къурумуну гъакъындагъы хабарын узата.

- Бютюн уълкеде минглер булан гёнгюллю кёмекчилер жамият къурумларга бирикди. Рагъмулу гъаракат жамаатны арасында алда бир де болмагъан янги къатлавланы арагъа чыгъарды. Олар бизин асгерчилер тарыкъ-терек булан таъмин этилгенин биле, буса да ватанны къорувчуларына не къайда да кёмек этмекни оъз борчуна гысаплайлар. Гъатта бизин милли ашларбызын гъазирлеп гелтирегенлер бар. Фронтда шоланы сабурсуз

күйде къаравуллайлар, андаш ожакъыны ийисин сезелер! Гиччи ватанындан гелген къутукъланы, пакетлени ачагъанда бизин уланланы нечик бети альшинағъанын гёргей эдигиз.

Ондан къайры, биз комптерлени, теплоизолорлани, нишанланы, печлени, окон майчыракъланы ва авур эркек намусланы күтмө тыңчлашдырагъан оъзге затланы ийберебиз. Яшлагъа шолар гъариси кёмек этсин!

«Гъар гезик посылканы алгъанда, сен саялы талчыгъагъанын, дав майданлардан минг чактырымлар ариде сагъя инанағъанын английсан. Шо бизин адамларда, милдетине де къарамай, дагъы бир башгъа затгъа да ошамагъан оъзтёреche гыслени, бирликни тувдур», - деп яза Муслиматгъа баракалла кагъызында солдатланы бириси. Муслимат Абдулкъадыровна оъзю де Донбасгъа бармагъа гъасирет, тек аврувлары саялы биревге де авур юк болуп токтата маюмей.

Гъали бизден арек 90-нчы йылларда Муслимат гъар тюрлю муниципал къулукъларда ишлейгенде 69 адамгъа оъзлени квартирлерине, уйлерине къайтма кёмек этген. Айрокъда Магъачкъалада бандит уьюрлар янгыз турагъан, ювукъда якълавчусу ёкъ къартланы турагъан ерин-

ден орамгъа къувалап, не гъаллагъа сала эди. Муслимат Абдулкъадыровна жинаятчылардан къоркъмагъан, бюдюремемеген, пенсионерлени инамлы якълавчусу болгъан. Бугун де ол хас асгер гъаракатда ортакъчылыкъ этегенлени, оланы ағыллюрини ихтиярлары къыйыкъсытылмасын учун кёп иш эте.

– Башлап бир тюрлю кемчиликлер ёлугъа болгъан буса да ярай, гъали бизин асерчилерибизге о ёкъ, бу етишмей деп кант этмеге себеплер аз къалгъандыр деп эсime геле, – дей Муслимат Магъамматова.
– Тек уставда язылмакъ бир,amma юргинг сюегенинг башгъа. Шо юрек сюеген затлар фронта даим болсун, биз де шо якъдан гъаракатыбызны осаллаштырмасбыз.

– Гъали къайсыбызны да борчубуз – ойзлени борчун толу күтеген күйде бизин уланланы якъламакъ. Ойзюбюзню ич мастьалаларыбызны гъакъында сонг ойлаша турарбыз, – деп чакъырыв эте Муслимат Абдулкъадыровна.

Олайтагъан күйде, гёнгилю гъаракат-гъа къуршалгъан гъар адам харжлагъан акъчаны кепегине ерли гъисабын бермеге гъазир. Посылканы, пакетлени ерине етишгенлигине байлавлуда айрыча видео роликлер, суратлар чыгъара, гъатта бир посылканы гъакъында лакъыр юрюле буса да...

– Гёнгилю кёмекчи болма тынч тюгюл, неге тюгюл бир урунгъан сонг даим шо иш булан машгүл болуп турма тарыкъсан. Гъар гезик сагъа умут этегенлер болажакъ, шо инамлыкъыны тас этмеге ярамай. Ондан къайры, дазудан ойтме ихтияр береген документлени янгырта турма тюшежек.

Бир- бирде бизге оyzге шагъялардан гелип кёмек этмеге сюегенлер бола. Озогъыда, биз олагъа гъакъ юрекден сююнебиз, неге тюгюл биревни де бизинкилеге-сизинкилек бөлмейбиз. Бугун шондагъы асерчилерибиз барысы да бизинкилер, тек Россияны башгъа-башгъа регионалырандан чыкъгъан. Мисал учун, биз Урал бойлардагы Екатеринбург булан тыгъыс байлавлукъылар юртебиз.

Бизин командағы къошуулгъанланы кёбюсюн жерлер, эркъардашлары, уланлары фронтда. Шо биз олагъа кёмек этип болагъан аз затлар. Гъар посылкагъа юретибизни салабыз, оланы къоружакъ деп умут этебиз.

– «Биз ювукъ арада уьстюнлюк къязанажагъыбызгъа бек инанаман!» – деп Муслимат Магъамматова бизин лакъырыбызны жамын чыгъарды.

Виолетта Ратенкова

Язықъсының, рагыму – инсан яшавну ойр даражасы

Марина Ежова

Ол кёбюсю гезик ойзюню гючюне, имканлыкъларына аркъатаяп иши гёре, къайсы масъала арагъа чыкъса да, бары да янларын ахтармайлы, мекенини тюшюнмейли янашывун, оюн аян этмеге алгъасамай. Жаваплылыкъдан къачмай бугюн жамиятны арасында түвүлүнгъан соравлагъа ачыкъдан жавап бермеге къарай, бар гъалны бар кююнде гёрсетмеге къаст эте. Шо айрекъда журналистлени кепине геле ва ону булангъы гезикли ёлугъувну сабурсуз гёзлейлер. Бир-бир къаравлары гъакимиятны арасында юрюлөген тикрулагъа рас гелмей буса да, Да-гъыстан Республиканы агълюню, аналыкъны ва яшланы ихтиярларын якълайгъан вакили Марина Ежова тюзлюк, гертилик онгайлы, гелишли болуп болмай деп гъисап эте. Бугюн ол «Дагъыстанлы къатын» журналда къонакълыкъда.

— Марина Юрьевна, яшланы якълавчусуну күзүлгүгүү-четим, кёп янлы, масъалаланы лап теренине тиошюп айланма борчлу этеген иши. Бу күзүлүккөдө юристни де, социологну да, психологну да билүмлери тарыкъ. Сиз къайсы янларына айрыча тергев бересиз?

— Бугун началыкъ яшлагъа алда бирде болмагъан күйде кёмек эте: школалар, оьсювню центрларын, кванториумлар, ИТ-клублар къура. Шолар гъали де ёкъ ерлерде электрон порталлардан таба хыйлы билим берив программалагъа къуршалма имканлыкъ бар. Тек, тиозюн айтгъанда, шо сайтлар булан пайдаланма сюегенлени санаву бугунге биз къаравуллайгъан, рази къалардай күйде тюгюл. Муна биз бары да затны янгыз акъча, гелим, хайыр булан оылчайген капиталист наслону оьсдормек деген масъаланы уьстюнлю күйде яшавгъа чыгъарып бажардыкъ. Олар жамиятны талайлыгъы учун загъмат тёкмекни ювукъ да этмей. Йыллар булан охума, билүмлери артдырма, камиллештирмэ негер тарыкъ-дыр? Ялкъывлу...гъона, бир къыйында тёкмей миллионланы къазанма имканлыкъ береген «блогерни» касбусу бар чы. Бизин жамият майданчаларбызыны ким толтургъанына, елегенине къарагъыз чы. Сайки, не затда да англаву бар «усталар», «касбучулар», гъакъыкъатда буса- билимсиз элбезгенлер. Гюnde онлар булангъы гъар тюрлю чарагагъа барагъан адам ким болуп ишлемеге бола? Къайсы тармакъда бираз сама сынаву бар? Яшлар да шону эс этие ва гележекде оьзлер учун да тынч ёллана излеме белсене.

— Белгили күйде, ағылноо ва яшланы ихтиярларын якълавгъан вакыни атына гъар йыл адамлардан орта гысанды боо гъар тюрлю арза геле. Шо оъзге регионлардан эсэ эки керен артыкъ. Аслу себеби недир деп эсигизге геле? Ерли гъакимият яшланы ихтиярлары бузулагъанда заманында тийшили күйде сесленеми? Адамланы аслу гъалда не иймик масъалалар къыйнай?

— Мекенли этип айтгъанда, мисал учун, бизге алдындағы йыл 1447 арзагъа къарама тюшюдю. Адамлар къыйыннын-дергин билдириmek учун, язагъандан къайры, аслу гъалда бизин уьстюбюзге геле. Шо бир

янындан бизге инанагъанлыкъны ва башгъа якъдан милли оъзтёречеликни белги-сибир деп эсиме геле. Олар масъаласын аян этмеге гъазир эгер де шону гъакъында не дос-къардашы, не авул-хоншусу билмесе. Базар аралыкълар оьмюр сюрген деворде адвокатланы чадышыву кёбюсю гъалда къазанч булан байлавлу, озокъда, шолай шартларда адамлар бизден кёмекни къаравуллай. Адвокатлар иймик масъаланы узакъ, инживлю судлукъ ишге айландырмай, судгъа етишгенче чечмеге къарайбыз. Не масъалалар десегиз, гъатта «яшымны биринчи партагъа олтуртмады» деген кантдан башланып, яшны яшавуна герти къоркъунчлукъ тувудунагъан гезиклеке ерли етише. Дагъы да айтсан, ата-аналаны яшлар учунгъу мадланы, дарманланы багъалары гъатдан озуп гётерилип бара-гъаны, сакъат яшлагъа тийишили шартлар, онгайлыкълар болдурулмагъаны, ерлерде медицина касбучулар етишмейгени уллу разисизлигин тувдурда.

Гъакимиятны янындан сесленив башгъа-башгъа деп айттар эдим: бир ерде заманында тергев бермегенлер ва олагъа билдиригенде масъала тез чечиле, бирда-гъысында ерли къурумлардан гъасил болмай, ачыкъдан законну бузувгъа ёл береген гезиклер де ёлукъмай къалмай. Масала, районланы бирисинде суд кёп яшлы къатынгишини аналыкъ ихтиярларындан магърюм этген болгъан, шондан сонг яшлагъа тийишили пособиелени олагъа бир аралыгъы да ёкъ ят адам альп тургъан. Уголовный иш ачмагъа тюшюдю!

— Яшаву тюзелмеген ағылолеге байлавлу не иймик чафалар гёресиз? Ата-анасыны янындан къыйыкъыстылагъан, оланы овчло янашивыну къурбаны болуп токъттайгъан яшланы якъламакъ учун не къайдаланы къоллайсыз?

— Тюзелмеген ағылолерде тюрлю-тюрлю бола. Бир ожакъда эр-къатын айрылабыз деп мал-матагъын бёле, амма лап да уллу эришивлер яшлар ким булан къалажакъ дегенде башлана. Шо заманда да авлетлериnde гъайы тюгюл, олагъа началыкъны янындан берилген къошум гъакъларда ва тёлөнежек алиментлерде. Озокъда, яшлар языкъ, уллulanы давлашывларыны аслу

къурбаны олар болуп токътай. Айрылывгъа да кёбюсю гъалда ичкичилик яда наркомания себеп болуп токътай, яда уйдеги тарчыкълыкъ яшларына тийишли тергев бакъдырмагъя имканлыкъ бермей. Башгъа ағылорде буса терсине бары да зат етише, авлетлерин гъатдан оздуруп къутурта. Белгисиз ярышларда биринчи, экинчи ерлеге ес болса, оылени Тайсонлагъа гысанламагъя башлайлар. Бираздан буса, терс, жинаягчылыкъны ёлuna тюшелер. Яшланы гъариси булан айрыча иш гёрге ва оыздёре че янашма тарыкъ.

Биз юрютеген 20-дан артыкъ билим бөрив, яратывчу программалар бар. Масала, «Иссилекни савгъат этемен» деген программада оысоп гелеген наслу бош заманын тегин къайда оытгерме болагъаныны гъакъында пайдалы матьлумат тапмагъя бола. Ондан къайры, шо программагъя гёре, биз оылдер булан дыгътар байлагъан касбучулар орамларда ишлей, бош гезейген гъакъылбалыкъ болмагъян яшлагъя айрыча тергев бере. Ахшамлар жагыллар жы-

йылагъан ерлеге бара, геч заман буса, неге уюнде тюгюл экенин ахтара, тарыкъ болса кёмек эте. Мисал учун, ювукъ адамлары булан ууми сёз тапма яда башгъа масъаласын чечме. «Ата-ананы къонакъьюю» деген программагъя яшлары барланы къуршайбыз, олагъа авлетлерин бүтюнгю тъаллагъа къыйышылу тарбиялавну гъакъында пайдалы насыгъатлар беребиз. Гъали жагыллар башгъя ва адаты мердешлер булан янаша, яшавда болгъан альшынывьланы да гысангъа алмагъя тюшедир.

– Къайыс къурмалар ва идафалар булан айрекъда жасалы, тыгъыс байлавлукъ юрютесиз? Оланы янындан англавну, якълавну гыс этемисиз?

– Биз гъакимиятны бары да къурмалары булан иш гёребиз, аманлыкъны къорийгъанларындан башлап, жамият, дин къурмалагъя ерли. Тюзюн айтгъанда, яшгъа кёмек бола буса, магъя шону ким этежеги башгъя тюгюл. Эгер де бары да масъалалар заманында, закон талап этеген күйде чечиле болгъан буса, балики, мени къуллугъумда да гъажатлыкъ болмас эди.

– Палестинада болуп турғылан къайгъылы ағывалатлагъа барыбыз да шагытбыз. Израил Газадагы яшавлукъ уйлени, больницаланы, школаланы дагытывыну токътматмай, минглер булангъы гионагъызы яшланы жасалары къыйыла. Дагыстан, Россияны оызге регионлары иймик, хыйлы палестиналы ағылолени къабул этген. Оланы биздеги шартлагъа, яшавгъа уйренивиу нечкі оытке? Сизге оызлогузге не иймик масъалалар булан машгүл болмагъя тиши?

– Палестина – къайысы адамны да талчыкъырагъян, ичинбушудурагъян къайгъы-дерт. ООН-ну Генеральный секретары Газагъя яшланы дюньядагы лап да улду къабуру деген. Айтма чы айтгъян, тек шо вагышликни токътматмакъ учун бир чара да гёргеген. Газада гъар 6-7 минут бир яш оыле. Яшланы ихтиярларын якътайгъян вакилини аслу борчларыны бириси – дав къаршытурувлар юрюлеген ерлердеги яшланы къорумакъ. Алты йылны уазгъында биз яшланы Сириядан ва Иракъдан чыгъарабыз, 350 -син къутгъарабыз, Украинада хас астгер чара башлангъанда да ягъада турмадыкъ, минглер булангъы гиччи-

павланы топлар атылмайған аманчылыкъ регионлагъа гёчордюк. Шо себепден Украинаңдың гъалиги гъакимият бизге яшланы урлайсыз деп айып салма къарады. Бизин «урлайсыз» деп айыплай, оъзлер буса, Донбасда гече де, гион де яшланы кырып тұра. Россияндагы яшланы ихтиярларын якъ-лайгъан вакиллеге къаршы, оланы арасында мен де барман, гионбатыш началькъялар бир тюрлю чараптар къабул этген. Мария Львова-Беловагъа буса, (РФ-ни Президентини янындағы вакили) Россияны вакили гъатта халқъара суд эркинлиқден магърюм этмек деген къаарны чыгъартып. Гъали Сириядан яшларыбызын къайтарында бир тюрлю четимликлер тувлунмакъ бар. Насипге, Палестинаны яшлары көмексиз къалмагъан. Бугун республикада олар учун бары да онгайлыкъялар болдурулған. Ондан къайры, минглер буланғы дағыстынлыштар бутюнлерде де оъзлени янындан этилекен көмекни токъттатмай, рагымулу ишин узата. Шулаң имканлыкъ булан пайдаланып, барысына да гъакъ юрекден баракалламны билдириме сиөмен! Яшлар учун школа ачгъанбыз, барысы да медицина

тергевлерден ойтген. Оланы ата-аналарыны кёбюсюнде мени телефонумнұ номери бар. Слюген заманда зенг этмеге бола. Би-рев де тергевсюз, көмексиз къалмагъанын ташдырып айтмагъа боламан.

– Шулаң мюгълетлерде гъар адамны герти къылыхъалары аян боладыр дағы...

– Ф. Достоевский: «Языкъсыныв, рагыму – инсан яшавну оър даражасы», – деп айтгъан. Шо якъдан алгъанда, Дағыстанда ишлемеге тынч, бизде гъайран адамлар яшай, олардагы рагымулукъға ким де сүкъланар эди. Башгъаны къыйынын бес гъис этелер, четим гъалғы тюшінлеге бар-ёгъун дегенлей, бермеге гъазирлер. Бизин учун шо бес ағамиятты. Къайсы яшины да къысматы чечилегенде, гъатта бир яшины гъакъында лакъыр юрюле буса да, юрегинге тынглама тарыкъ. Ва мен шо юрегим не учун урагъанын мекенили билемен...

Айшат Тажсудинова

Неге, анам?..

Эри машинде олтура туруп, сюйсүмей: «Ахшам къонакълар гележек, айт, бары да тийишли затны гъазир этсин!» – деди.

– Токъта, биз чи бугюн атамны гёрме барма тарыкъ эдик, – деп, Сурайя аста та-вушу булан къаршылыкъ билдириле къарады. Тек эри (озынду атасыны тенглиси чакъы адамгъа Сурайя атын айтма тартына эди) эшитмейгендей болуп, къашла-рын тююп, басып газгъа да машини булан абзардан чыгъып гетди.

Ону гөзьяшлары агъылма къылдан- къыл къалып турға эди. Сонг нечич де, гыслерин басылтып, эсин жыйып, теренден тыныш алды ва ашпойге багъып тербенди.

– Огъ. Къайтып базаргъа бармагъа тюшежек. Кагызгъа язмасам, гъаманда йимик не герек экенни унутажакъман: асил балыкъ, балыкъны урлугъу, къолкъо-турлар, гъар тюрлю яшылчалар, емишлер...деп, Патимат талашып айланып йи-берди. Ол Сурайяны баживю де дюр ва шону булан бирге оланы уюнде ашбазны борчларын да күте. Сөз ёргүнүн айтгъанда, къызардашыны къызын если Халитге эрге бермекни биринчи ва баш сиптечиси де дюр эди.

– Нече де тизив эди анамларда, – деп бирден кюстюндю жагыл къатынгиши, – къонакъланы къаравуллай бусакъ, бизин ашланы: тизив гынкалны, кюрзени, чудуланы, долманы онгара эдик... Огъ нече де татывлу бола эди!

– Гай къызыым, – Патимат иржайды, – сени эрингэ ону даражасына гёре сен айт-тагъан столланы къурмагъа ярамай, о чу бир уллу бизнесни башын тутгъан – бел-гили далапчы! Билемисен, огъар нече адам ишлейгеннى? Минг! Янгыз Дагыстан-да тюгюл, бютюн Россияда. Ишлери гъали йимик тюзелип гетсе, Аллагъ буюрса, тыш пачалыкълар булан да сатып юрютме башлажакъ!

– Яхши, сёзни аз къюоп, ишни ойлашайыкъ ... Нече адам гележегин айтмады-мы?

– Айтмады, балики гъаманда йимик, 15-ден кем болмас. Магъа буса атамлагъа баражакъбыз деп сөз берген эди. Атам анам оылген сонг бек осал болгъан, – деп Сурайя эрине хатири къалгъанны яшырма сюймеди.

– Гел, биз буай этейик, ёлда мен сени атангларда тюшюрермен, къайтып ге-легенде аларман, – деп бирден таклиф этди баживю. – Тек вёре, Халитте айттып къойма, билсе магъа бир гъал салар...

Сурайя машинден чыгъып алъасамай, гюнешни шавлаларындан леззет ала ту-руп, эсли 5 къабатлы уйлени подъездине багъып юрюдю. Бу абзарда ону яш йылла-

*Г. А. Күрбакадамова
этген сурат*

ры ойтген, мундан ол тенгилери булан бирче школагъа бара болгъан. Шо талайсыз гюн муна шу скамейкада къурдашы булан олтуруп, 9-нчү класдан сонг коллежге тиょштимми яда охувну узатып гележекде институтту тантласа яхшымы экен деп ойлаша эди. Олар абзаргъа гирип гелген бир уллу жиңден эргиши чыгъып, обзлеге ювукъ болуп, гаясyz күйде лакъырына къошулгъанын эс де этмей къалды:

– Шунча да шулай гёzel къызға неге тарыкъдыр охума?² Диплом эрге бармакъ учун эршилеге, гёлемсизлеге гъажатлы, сени артындан буса хыйльылар гезикге тизилгендир... – деди эргиши Сурайягъа тикленин.

Шо сёслер къызъяшгъа яман тийди буса да, ол если адамгъа жавап къайтарма тартынды. Бети агъарып барагъанын гыис этип, тез туруп подъездге багъып алгъасады ва эргиши къурдашына оъзюню гъакъында соравлар берегенин эшитмеди.

Арадан бир ай ольтоп, анам ишинден бек гъалекли күйде гелди, атам къайтгъанча гъаран чыдап, ону булан башгъа уйге гирип, артындан эшиклени бегитди. Олар нени гъакъында сёйлегенин къызъяш гъеч эшитмеди, тек атасыны бузулгъан бетин гёрюп, не зат буса да бир зат болгъанын англады. Бир нече гюндөн анасы Сурайя булан йыракъдан лакъырны башлады.

– Айт гъали къызым, сен биревни де ушатмаймысан?

– Ушатам анам, – деп кюледи Сурайя. – Мисал учун, Бурак Озчивитни...

– О да не бурақдыр, – деп ачувланды анасы, – мен сагъа масхарасыз сорайман, уланланы арасында ушатагъанынг бармы? Бурак, чита, дагъы да чювоннюрю арагъа къошсанг яхшы эди!

– Анааам! Бурак– чита тюгюл, бек исбайы тюрк актёр!

– Гъа-а-а, шолаймы, гъали юрегим паражат болду. Тек шо миғьлетде Сурайя гъалекленин гетип:

– Англамадым, сен бу соравну негер бересен? Мен уланланы гъакъында ойлашмайман, ойлашма заманым да ёкъ! Магъа гъали де школаны битдирме, институттъя тиょшмеге тарыкъ... – деди.

– Яхши, яхши! Патя баживге де тап шолай айттарман.

– Баживюмю де бугъар не аралыгъы бар? – деп тамаша болду Сурайя, тек анасы печке багъып бурулуп, къызы булангъы лакъырны дагъы узата турмады...

Сонгъу агъвалатлар кинода йимик юрюлме башлады. Эртен Патимат бажив гелди, ол анам, атам булан бирче Хасавюртгъа гетдилер. Ахшам машин толгъан хыйлы савгъатлар булан къайтдылар. Къутукълар, сумкалар, пакетлер...

– Нете, сиз тюкен ачамысыз? – деп масхара этди Сурайя.

– Ёкъ, сени эрге беребиз, – деди баживю. Ону тавушу бир тамаша чалына эди. Сурайя атасына, анасына багъып къарады, олар буса къызы не жавап берер экен деп, рагъатсыз күйде къаравуллагъан эди.

– Кимге берме хыялыгъыз бар? Къачан? Тангала сама тюгюлдюр? – деп, ол лакъырны ишгъынсыз күйде масхарағъа айландырмагъа сюйдю.

– Тангала школадан документлерингни аларбыз, тойну буса гелеген жумагъа салгъанбыз, – деп жавап берди атасы ва болма имканлы йылавланы, гёзьяшланы алдын алмакъ учун къатты күйде къошду. – Бары да зат чечилип битген. Биз бириси якъгъа сёз бердик ва къалымны алдыкъ! Гъалиге магъар этип къоярбыз, сагъа 16 ийл битгенде ЗАГС-гъа баарсыз.

Къаттыгүон ахшам огъар тойгъа деп айыргъан капотну гийдирдилер ва бары да агълюсю булан алданокъ тутулгъан ресторонгъа багъып тербендилер.

Эсли эргиши залим гюл байламны узата туруп: «Халит», – деп атын айтды. Сурайя оъзлени абзарына гелген жипни есисин шоссагъат таныды.

«Гиевнияттеги атасы яда бир ювукъ къардашыдыр», – деп ойлашды Сурайя ва аста эки янгъа багъып къарама башлады, эшик алда токътагъан жагыллени арасындан оъзюню чери къайсы экенни билме умут эте эди.

Халит бирден гюч этип, ону тирсегинден тартып йиберди, гъатта Сурайя къолундагы гюл байламны сакълап болмады, чечеклер ону капотуну этегине тюшюп яйылды.

– Гёзлерингни эргишилеге аралтма. Барып къатынланы арасында олтур! – деди Халит ачувлу күйде.

Юзюк тағъыв, савгъатланы тапшурув ва Сурайяны инамлы адамы межитде ону Халит булангъы уйленивүн тасдыкъ этгенин гъакъындағы билдирив бир таша маңзурдан арек агъвалатдай ойтдю. Не музыка, не бийивлер ёкъ эди, микрофондан янгыз нашидлер чалына эди. Къонакълар гезик булан гелип, гелинге акъча булангъы конвертлени яда алтынланы савгъат эте эди. Шоланы да гъеч хантав болмай гиевеге къардаш тиеген къатын шоссагъат сибирип дегенлей, уллу сумкана ичине тёшай эди.

Арадан эки сағыт ойтюп, адамлар аста-аста тозулма башлады. Сурайя Халит булан янгыз къалмас учун не этмеге де гъазир эди.

– Мен анам булан баражакъман, – деди Сурайя, тек Патимат баживю къолундан тутуп, ойзюно арты булан алып юрюдю.

Шо баягъы жип булан олар Халитни уйлерине гелди. Патимат къызъяшны ташаға къалдырма сюегендей, ойтесиз бай күйде тизилген уйлени ичин гёрсетди.

– Ну буса сизин ятагъян уююгюз, гёремисен, будуары да бар, – деди Патимат, тюзю, будуар не зат экенни онча англамай буса да. – Гъазир бол, бираздан Халит гележек, – деп баживю Сурайяны янгыз къюп чыгъып гетди.

Сурайя уйнию ортасында манг болуп токътагъан, Патимат айтгъян сёzlени де маңнасын англап битмеди. Халит арадан нечакъы заман ойтюп гелгенин ол билмей эди, тек сав гече эри ойзюне айтгъян чакъы эдепсиз, нас сёzlени бир де унұтмажакъ.

Ону ағылю яшаву муна шолай башлангъан. Ойзюн танымайгъан, сюймейген адам булан бир къалкъыны тибюнде турмакъ уллу азап болгъан экен. Халит Сурайягъа юзюнгүндеги гезикили сыйлы ташгъя йимик янаша эди. Ол бир бошамай, къурдашларыны алдында жагыил къатыны булан макъттана эди, тек ойтесиз гүңчюлюғу булангъы адам да дюр эди. Шо саялы Сурайя уюнден көп сийрек чыгъа эди, чыкъса да, янгыз къардашларына яда ата-анасыны уystюне бара эди.

Ойзю буса бир де кеп алма, къыдырма унұтмай эди. Ресторанлардан гъаман эсирип къайта эди, къурдашлары булан бир нече гүңлелеге тавлагъа, гъавгъа чыгъып гете эди. Сурайя ол къайтмай къалса да, къайырмай эди, дөрт тамны да сакълап, Патимат баживюн къатты тергевионю тибюнде тұра эди.

Сурайягъа 16 йыл битди, сонг 17-де, тек Халит ону ЗАГС-гъа алып бармагъа неге буса да алгъасамай эди. Анасыны шогъар бек ичибуша эди. Ол гиевю булан шо гъакъда бир нече керен сёйлемеге къарады, тек ол къуру заманым ёкъ, ишім көп деген ялғъан багъаналар булан ачыкъ лакъырдан къача эди. Тек бир гезик Патимат къызыардашына Халитни законлу къатыны ва яшы бар экенни айттып къоя. Ол олар булан яшамай буса да, Халитни бары да байлығы уланына къалажакъ, шо саялы ол Сурайядан яш болгъанны сюймей...

Гече анасына инсульт болуп, больнициагъа ерли етиштиргенче юргеги токътап къалды...

Сурайя яшаву сёне-дёне барагъан атасыны квартирине гётериле туруп: «Неге анам, сен мени шо къартгъа сатдынг?» – деп къайтып-къайтып тақрарлай эди ва биолдюр-биолдюр ағыылагъан гёзьяшларын токътатып болмай эди.

Ажса Абдурагъманова

Саният
Алимирзаева

«Мен бир мюгълетге де насиpsиз болмагъанман»

Биз бугюн оъзюню гъакъында хабарлама сюеген къатын гъар тюрлю къыйынлыкълаф, четимликлер – яшав тизив экенине шекленме себеп тюгюл деп гъакъ юрекден инана. Таныш болугъуз – Саният Алимирзаева. Ол беш яшны янзыз оъсдюре ва туристлеге гёrsетмек учун, Дагъыстанны тафихи ва табиат гёzelликлерин ахтара.

Кочаплар, Йырчы Къазакъ ва ерли сёз тагъымлар

– Мен Воронеж областда оъсгенмен, атам-анам о якълагъа гёчгени хыйлы бола. Тек мен къайдан экенимни бир де унутмай эдим. Дагъыстан гъар гече дегенлей тюшлеримде гёрюне эди. Расул Гъамзатовну шиъруларын гёнгюмден биле эдим. Школагъа барагъанда да бизин къызлагъа ошама къарай эдим: саламат күйде гийине эдим, башыма явлукъ байлай эдим... Бир күй болгъан буса чы, портфелни орнуна кажин алыш юрюжек эдим. 05 номерлери булангъы машинни гёрсем, юргим тав чакъы бола эди!

– Демек, школаны ва коллежни битдириген сонг, сен гиччи ватанынга къайтмагъа мекенли токъташгъансан. Тюзмю?

– Тап шолай! Дагъыстан мен оъзюмни гележек яшавумну къуражакъ ер экенини биле эдим. Магъачкъалагъа гелгенде, бир-бир затлагъа айрыча тергев этме башладым. Мисал учун, «Пойдём, похаваем» деген сёзлер нени англата? Неге орамгъа Йырчы Къазакъны атын къойгъанлар ва ол кимдир? Неге Дагъыстанда кочаплар онча да кёп? Ярышлагъа баргъанда билермен деп къойдум!

*– Шолай бары да затны билме гъаси-
ретлигинг бар саялы, журналист болма
сойдюнгюм?*

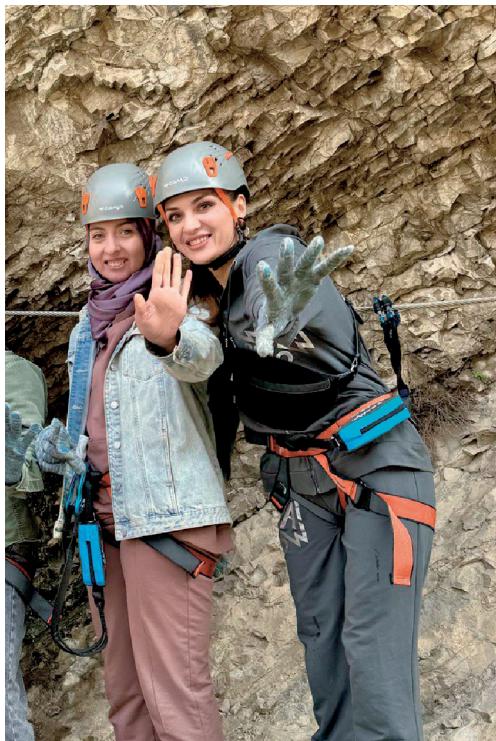
– Сойдюм. Тек институттегъа тюшгенче уйлендим. Мени янты агъломде эрге баргъан къатынгъа журналист болма ошамай деп, инандырып болдулар. Филология фа-

культетни орус бёлюгюне тюшме ёрадылар. Сайки масала, муаллим, педагог-шо къатынгишилени герти иши! Баянлыкъланы буса галстук да такъгъян, костюмлар да гийген эргишилер ала турсун. Охув йылларымда магъа дёрг яш тувду, бир нече керен академика отпұскалар алмагъа тюшдю, ахырда мени институтдан тайдырыда ва бешинчи яшгъа токътагъанда, Воронеж областгъа къайтдым. Мен эримден айрылдым ва бир гъавур заман Дагъыстандан бираз ариде, атам-анамны янында турмагъа тарыкъ экенин ангадым.

«Гёнгюлсюзлюкню къуршама къоймайман»

*– Айрылма сюеген къатынлагъа адатлы күйде: «Бираз чыда, яхши тюгюл, хоншулаф не ойлашаф, эфсиз нечик яшарсан?» – деп айтагъанлар кёп бола. Сизге де шо ёрку-
дагъы калималаны эшитме тюшгендер?*

– Озокъда. Башлап кёpler мен эримни гертиден де къойгъанымны англап битмеди. Биринчисинден къайры, къалгъан яшларымны Воронежде тапгъанман, онда шартлар да къолай, атам да янымда. Дос-къардашны Саният Воронежке гезикли яшын тапма гетгендер деп эсine гелди. Заманлар оғып турға, мен буса къайтмайман. Къыйдагъы терс хабарлар, айтды- къуйтудулар яйылма башланды, сонг къайт деп тилейгенлер болду, магъа бир бошамай

Эримни къардашлары зенг эте эди, тюзюн айттгъанда, анам да мени англамай эди. Биревлер гёнгюмню ала эди, тек танкъыт этегенлер, эрши гёргенлер де аз тюгюл эди. Айрылывну себебин айтмагъя сюймеймен. Тек къалмагъя, ағыломуню сакълама бираз сама имканлыкъ болгъан буса, мен гетмежек эдим. Нечик де, ахырда бары да юваши болдулар, мени гъактымдагы сёйлевлер токтаталды ва гъариси оъзюню алдагыны кюю булан яшавун узатды. Шо бир ягъындан яхши, барысы да инг башлап оъз яшавун ойлаша. Эрте-геч лап да къувунлу дюнья янгылыкълагы тергев бермейген бола. Гъатта беш яшы да булан айрылгъан къатынны айтмагъанда (иржая).

— Сиз ата-анаңыз булан дагъы да дөрт йыл яшагъансыз. Сонг янгыдан Дагъыстангъа къайтма токъташгъансыз. Неге?

— Мен университетни тамамлама сюе эдим. Магъя къолумда беш де яшы булангыны анагъя эрте-геч ишге тюшмеге тарыкъ болажакъ эди. Мени буса дипломум ёкъ! Воронеждеги университетте чыкъма бажарылмады. Шо саялы Дагъыстангъя

къайтдым ва нечакъы четимликлер болса да, дипломумнү алдым. Шо заман квартирни масъаласы арагъя чыкъды. Яшларымны гъактында билгендокъ, уйесилери гёз алдымда эшиклерин бегите эди. Ончакъы туристлер бар чакъы мен олагъя оъзюнню авараларым булан негер тарыкъман?! Шагъарны бары да районларындан айланып чыкъым, август ай, охув йыл башланма аз къалып турға, къызыларыма школагъя бармагъя тарыкъ. Шо саялы гиччинев, оъзюнде 40 йыллар ремонт этилмеген квартир табулгъанда шоссагъат рази болдум.

Башлапгъы вакътилерде оътесиз къийын эди. Яшланы дёртевю школагъя бара: биригини дарслары битип, башгъасыны башлана, къолумда яш да бар чы, уъстевюне, институт, сессия... Акъча, харж якъдан да бир тюрлю четимликлер тувулуна эди. Бек къавышалгъан эдим. Тек, билемисиз, не зат ёкъ эди менде? Гёнгюлсюзлук, ругъдан тюшов, къюоп бары да затны къачма сюегенлик. Гъар эртен ювукъдагы денгизге тангны къаршылама чыгъя эдим ва: «Шу аламатны гёргемеге насин болгъан сонг, мен не заттъя кант этемен», – деп ойлаша эдим.

«Цыпа- Цыпа» ва тарбиялавну оъзге къайдалары

— Яшлар нечик гъалда эди? Янгы ерге уйренме къыйын эдими?

— Озокъда. Бир гиччилик уйиню ичинде барыбызгъя да сыйынмакъ оюн-масхара тюгюл эди. Мени къызымынды улдусуна 12-13 йыллар бола эди, оъсиоп, торайып гелеген вакътиси. Етишип гелеген къызыгъя оъзюнью бир тюрлю къуллукъларын этмеге имканлыкъ ёкъ эди. Муна шо заман биринчилик соравлар берме башлады: «Неге атам булан айрылгъансан?», «Неге онча яш тапгъансан?»... Насипге, биз гъали янгыдан лап да ювукъ къурдашларбыз. Оъзге яшларымны айттгъанда, олар чагына гёре алыныныланы бираз сабур кюйде къабул этди.

— Балики, яшланы къайсы да оъзюне анасыны янындан айрыча тергев, янашын болгъанны сюедир... Сиз шону эбинден нечик гелесиз?

— Кёп яшлы аналар учун гъазирленген тизив методика бар. Итнигион бир яшгъя,

талаттюн башгъасына, арбагюн уъчинчюсөн...Озокъда, дайм шону эсингде сакълап турмагъа къыйын буса да ярай, тек бир тюрлю пайдалы натижаларын гёрюп турбайыз. Масала, яшым арбагюн оъзюню гюню экенин биле ва сабурсуз къаравуллай, магъ бары да сююнчлерин-дертлерин айтга. Дагы да мен «цыпа-цыпа» деген къайданы къоллайман. Ахшам дивангъа яда полгъя ятаман, «цыпа- цыпа» дегенде яшлар яныма жүжеклер иймик чаба туруп геле. Биз олтуруп, бир-бирибизни къучакълан, сюйген затны гъакъында лакъыр этебиз. Гъасиликалам, гъар яш анасы учун олар булан заманын оътгерме бек ағъамиятлы экенин билмеге герек.

— Ахырда ишге байлавлу соравгъа къайтма сюемен. Беш яш да булан къайда буса да ишлемесе болмай деп оъзюгюз айтдыгъыз. Институттуну битдиригениз, тек дарслар юротмеге башламагъансыз. Неге?

— Мен туристлени алпы юрюйген экскурсовод-гид болма сюөгенимни англаым. Балики, мени табиатгъа бактыгъан якъада-гъы гъашыкъ гыслерим таъсир этгендер. Мен туризмни школасын тамамладым ва яй айлар башлангъандокъ, биринчи къо-

накъланы къабул этежекмен. Гъали тавлар әлимни яхшы билмек учун гъар тюрлю районлагъа чыгъаман, янгы адамлар булан таныш боламан. Къайда алыш бара-жакъман туристлени? Дагыстанда гёzel ерлер аз тюгюл. Озокъда, бир тюрлю масъ-алалар да арагъа чыгъа. Масала, тыщдан гелгенлер бир-бирде ерли адамлар булан умуми сёз табып болмай къалалар. Бизинкилени кёбюсю гезик къонақъланы гийинген кюю кепине гелмей. Дагыстан мердешлени, адатланы гъакъында англатыв бермек – шо мени биринчи борчум. Бу ерде бизин мердешлени оъзтёреche талапланы англатып бажармакъ. Озокъда, орамда гелген адамгъа: «Неге сен къыс-гъя юбка гийгенсен? Лагъ бол шундан!» – деп, илинип къалмагъа бир де ярамай. Шо эдепсизлик! Къайсы инсангъа да тийишли тьюрмет булан айтылгъан гелишили сёз тез етише. Тек баргъян сайын шолай мисаллар аз тувулунар деп эсиме геле.

Руслан Бакидов

Сигърулу ахшамымны гёзлеймен

Хиринду
Солтанова

*Къайсы къатынгиши де оъзюн гъакъ
юрекден сюйгенни, оъзюне гъайлты
янашгъанны гёзлей*

Хиринду Юсуповна Солтанова – ДР-ни ат къазангъан артисткасы, Дағыстан Пачалықъ филармонияны солисти деңгизни салкъын гёк ели йимик болуп, бизин республиканы яшавуна гирип гелди. Бу ағвалиат 2000-нчи йылны башында болду.

Кёп яш заманындан башлап, бу къыз, оъзиню гючлю ва гёzel сеси булан бизин ватандаш тынглакчуларбызын гыйрангъа къалдырды. Хиринду Солтанова «АББА» деген музикалы гюпни репертуарына гёре йырланагъан, олай да белгили йыравлар: Селин Дионну, Анастейшаны, Уитни Хьюстонну, Лариса Долинаны лап да арив йырларын оъзиню репертуарына къошмагъа бажарды. Бу къыз Москвада охуп, музикалы оър билим алгъан сонг, Лариса Александровна Долина, Хиринду Солтанованы пагъусун, сагына ва вокал усталыгъын онг ёллагъа онгаргъан, ону устюционлюклеринден кёп сююнгелени бириси ва ону музикалы дюньясындағы сююмлю муаллими болгъаны да негъякъ тюгюл.

Бираз заман Хиринду Солтанованы чачларыны гесилген ва жыйылгъан кюю белгили Деми Мургъа парх бердирсе де, амма ону йырлайгъан кюю биревге де ошамайгъанын тынглакчулар кёп керенлер гыис эттен ва гёрген. Ону оъзге сагына ёлдашларыны арасындан айырагъан оъз хаты, оъзтёрече сеси ва сагына усталыгъы болуп чыкъды. Бир затдан да къоркъмайгъан, бу оъзтёрече пагъомул къыз, яшавда оъсиоп уллу болгъаны йимик, усталыгъы да гюндөн-гүнгө бек оъсе туруп, халкъны сююмлю йыраву болгъаны ол оъзю де эс этмей къалды. Гъали репертуарыны алынгъаны да, ону генглешгени де, Хиринду Солтанова болгъан-бишген йырав экенин ачыкъдан-ачыкъ түркесте.

Дагъыстанны тынглакчулары Хиринду уста күйде йырлайгъан белгили йырав Муи Гъасанованы репертуарындан алынгъан авар халкъ йырланы да бек гючлю разилик булан къабул этелер. Хиринду Солтанова айтагъан күйде, Муи Гъасанованы халкъ йырланы йырлагъан къайдасы да ва Лариса Долина йырлайгъан джаз къайдадағы йырлар да оғъар бир йимик уллу ультю, уллу дарс болгъан.

– Долина –гючлю дарс беривчю. Ол оъзиню усталыкъ дарсларында къолдан-къолгъа береген сагына сынаву бизин йимиклер учун – уллу девлет, уллу савгъатдыр. Лариса Долина оъзю уйретеген йыравлары, табиатдан гелеген пагъумуларына этеген гюормети булан бирге оъзиню дарсларын толу күйде яшавгъа чыгъармакъында талаап эте, – деп эсделиклерин давам эте

бизин редакциябызын бугюнгю къонагъы Хиринду Солтанова.

Ондан сонг, бираз ойлашып, ол булад дей:

– Амма мени вокалымны тиоп кюрчюсөн «Свобода и воля» деген эстрада йырлана школасыны кюрчюсөн салгъан мени педагогум, гъали мистин, Донская – Анисимова Ольга Анатольевна къургъан.

Хиринду бизин редакциябызыгъа гечикмейли, биз сёйлешген замангъа гелди. Ону бу хасияты бек яхши. Бизге баянлыкъ берип битген сонг ол дагъы да «Лезгинка» ансамблдагъы бийив дарсларына да етмеге тарыкъ эди. Ол оъзю гёз алгъа алгъан ишлериине де лап шурай янаша. Санавуз концертлеринден, гастролларындан ва корпоративлеринден бир де ялкъмай, оъзю этеген ишден оъзю де леззет ала. Халкъга оъзиню тарыкълыгъы ону гючюне гючкъоша, алгъа юрюте.

Тахшагъардан Магъачкъалагъа къайтгъан сонг, оъзиню яшав гъалы нечик алынгъанын гъакъында сёйлей турup, Хиринду бизге булад деди:

– Кёп санавдагъы кастинглерден, вокал ярышлардан, утдурувлардан сонг, етти кёкден ерге тюшген йимик, айыкъым, кёп затлагъа гёзюм ачылды, кёп затны тиозун англадым. Мен англадым, бираз чалышсанг, оъз ватанынгда устюционлюлете етмеге дагъы да тынч бола. Амма мени бираз эринчеклигим бар. Шо саялы магъа артымда турагъан ва мени кемчиликлеримни гёrsстеп, алгъа юрютеген, онг ёллар гёrsстеген, бир яхши администратор яда продюсер тарыкъ. Олай биревюм мени тахшагъарда да ёкъ эди, мунда да ёкъ. «Москва гёзяшлагъа инанмай», («Москва слезам не верит») тиозю, о да бирден къурулуп, гёrmекли шагъар болуп къалмагъан». Москвада, оъзинги туттгъан ишингни устюндө, арымай-талмай, ишлеп турмагъа герексен, олай да гючлю «тамурунг» яда «къалкъынг» болмагъа гerek. Демек, терекге, елден де, боранлардан да арып, йыгъылмас учун гючлю тамурлар тарыкъ. Адамгъа да шолай бир гючлю танышылкъ тегек. Шо саялы мен гъали оъз еримдемен, оъз элимдемен. Ватанымда магъа къыйынлыкълагъа чыдамагъа да къоллай бола. Балики, мен Москвада да чыдар эдим, оғъар да бираз заман ва имканлыкълар тегек. Амма...

– Москвада мени белгили ишим бар эди: мен гиичи яшлагъа вокал дарслар бере эдим. Тек яйда охувчу яшлар каникуллагъа гетди ва музыкалы школа ябылды. Ондан къайрыда, мен йырлайтган ресторанны да чечиллип битмейген бир-бир къыйын масъалалары бар эди. Мен эки ортада къайдым. Бираз ойлашгъан сонг, мен бошлукъдан арызым ва уйге къайтма сюйдюм. Шо заман Лариса Александровна магъя бир нече керен сорады: «Сен бары да ойтген ёлларынга да, гёрген къыйынларынга да къарамайлыш, уйге къайтын гетмеге сюегенинге гъакъ түрекден инанамысан?» – деп. Мени юретим гет дей эди. О заман мен Москвагъа къайтара гелермен ва башлагъян ишлеримни давам эттермен деп ойлаша эдим....

Тек, гёресиз, мен Магъачкъалада яшайгъаным ва ишлейгеним 9-нчу Ыыл бола. Ватанымда магъя джаз, блуз, соул, рок, джаз-рок, поп-рок жиимик, оъзюм сюйген жанрларда йырламакъын таклиф этдилер. Бутюн мен «Вейнеровский сад» деген гючлю, синавлу ва мени учун бек къужурлу музыкалы оркестр булан ишлеймэн. Къысматыма разимен. Ондан къайры, акъча къазанмагъя да герек чи. Ресторанларда йырлайтган янгыз мен тюгюлмен чи. Диониягъя белгили йыравлар да йырлай чыресторанларда, – деп англата Хириндү бизге, иржая туруп.

Хириндү Дагъыстангъа къайтгъанны билгенде, ону Дагъыстан Пачалыкъ фи-

лармониягъа солист гысапда ишлемеге чакъыралар.

– Мен бек сюондюм! Сюонмейми? Мени чи яшавумда биринчи керен уллу касбучуланы уллу сагынасында жанлы күйде йырлап, эстрада-симфония оркестрине белгили дирижёр, уллу, герти касбучу Магъаммат Абакаров ёлбашчылыкъ этеген пачалыкъ колектив булан бирге теппе-тeng чалышмагъя чакъырылгъанман! Мен оғъар оътесиз разимен!

Ондан сонг Хириндү Халкъ яратывчулукъ уюнно ёлбашчысы Марита Мугадованы та-клифине гёре, 2019-ну Ыылда Бештав шатырда опера театрлары солистлерини арасында оъттерилеген «Эолова арфа» деген академия вокал ярышларда да ортакъылыкъ этген.

– Мен оъзюме ярышларда йырламакъ учун бир операны ариясын сайламагъя урунгъан заман Магъаммат Абакарович рази болмады. Магъя ва дагы да бир къызгъя ол микрофон булан эстрада къайдада бир романс йырламакъын таклиф этди. Репетицияда мен шолай этдим. Амма ярышларда бираз хыянатчылыкъ этип, мен микрофонсуз эки йыр йырладым. Мен биile эдим, микрофон мени къыйиматымны опера йыравланы арасында гёттермежекни. Болгъаны болсун. Алдынлы ер алмасам да, тынгловчуланы разилигин чи алдым. Савболсунлар, тынгловчуларым! – деп иржая, илиякълы иржайыву булан Хириндү.

Хиринду, Хиринду.... «Хиринду» демек –«шавлалы» демекдир. Хириндугъба биз ону атыны маънасын сорагъанда, ол булагай деди:

–Шавлалы дегени чи –бир, амма чинкдеси, Хиринду мени улланамын анасыны атбы болгъан.

Ону заман яшландырса тюгюл, уллу этмей буса ярай деп ойлап, биз оғъар ағылъо яшавуну гъакъында сорадыкъ. Ол бизге оъзюно сағына ёлу сююнчлер береген иймик, бир-бирде талчыкътиргъаннан да эсгерди, тек ол сағынаны гюнагъламады. Лакъыр арада ол: «Къайсы къатынгиши де оъзюн гъакъ юрекден сойгенни, оъзюне гъайлы янашгъаны гёзлэй», – деп эсгерди. Бир-бир журналистлер сағынаны «юлдузларыны» гъакъында берилишлер этеген заманда программыши шоу иймик болсун учун оъзлени игитлерини менлигин ва къысматын аямайгъаны эс этмей де къоягъаны гъакъында да сёйледи. Ол эсгергенге гёре, «Песни от всей души» демек программыни уъстюнде ишлейгенде, журналист Андрей Малахов ва малаховчулар берилишин къаравчулар учун бирден-бир къужурду шоу этмек муратда ону сейлекенлени кёбюсюон гесип таңдыргъан ва гъалиги къаравчулар сюеген къайдада монтаж этгенин гъакъында булагай дей:

– Эсимде «Песни от всей души» демек программада Андрей Малахов ва ону иш ёлдашлары «Кинса» демек гюпни экс-солисти Абдурагъман Шагъмилов булан биз италян тилде янгыз нечик уста күйде иырлап бажаргъаны гёрсетип къоймай, композиторлар макъамларын ноталашырагъян иймик, мени къысматымни да малаховчулар тап шолай къайдада суратлагъян. Озокъда, кёп белгили йыравлар учун ол бир зат да тюгюл. Олай затлагъя уйренгенлер де бардыр. Амма мен-дагъыстанлыман. Шону билсе, бары да зат англашыла, – деп эсиме геле. Англатайым. Сайки, программыни къужурду этмек учун къасткылгъанлар. Яман байкармагъян. Амма бу ерде мен ағылъо экенимни ва оъзге янларын да ойламагъа герек эди чи. Мени Абдурагъман Шагъмиловну къатынни этип гёрсетмеге аз къалгъанлар. Олай боламы? Озокъда, мени эриме 34 йыл бола. Анам рази болмаса да, эрим булан биз оъзюбюз сююп къошулгъанбыз. Озокъда, яшларыбыз болгъаны да бек сюебиз. Тек журналист аслу тергевион бу атвалаатгъя ва мени тыш аривлюгоме бакъырар иймик не бар дагы? Программыни юрюютювчю мени француженкагъа ошатып сёйлесе де, аслу мастьалы шо тюгюл чо...?

Мен де шу ерде, шынлыкъдан пайдаланып, Хириндугъя шо аривлюк мастьаланы гётедердим:

– Аривлюк недендир?

– Мен бош турагъан адам тюгюлмен, кёп ишлаймен, заманым болгъанда фитнесге бараман... Къысгъяча айтгъанда, эртенден ахшам болгъанча аякъ уъстюндемен. Гъаракат-савлукъ учун да, аривлюк учун да бек оънемли ва пайдалы зат. Мен боялып юрюмеге сюймаймен. Макияжны янгыз сағына учун къоллайман. Мен къарт боларман деп талчыкъмайман. Мен оъзюме не герекни яхши билемен ва шогъар багъын талпынаман. Бугунге савлугъум да, гючюм де бар. Рүгүм да сёнмеген. Бугун биз ағылъо яшавубузуну гележегин де ойлайбыз. О бизге не гёрсетер, не берер? Гертиси, бар затдан да бек мен ана болма сюемен. Шо умутум барындан да гючю. Музика буса... Ол гъар заман мени булан. Мен оъзюмден сонг маъналы, уллу яратывчулукъ варислик къоймагъя сюемен. Тагыр Курачев мени учун бир нече макъамлар язгъан. Тек уллу концерт учун шо азлыкъ эте. Мен буса гъар инсан учун да бек оънемли: музыкагъя, сюювге, яшавгъа, ватангъя, уюме ва уягъылоге багъышлангъан герти ва сигърулу бир уллу унтуулмас яратывчулукъ ахшам оътгрегеге сюөр эдим.

Виолетта Ратенкова

Зугъра
Гъясанова

*Адамны оъз-оъзю булангъы гелишилгү,
бары да якъдан аманлыгъы дөл гысап
этемен. Шо заман инсанны оъзюн
насипли адамгъа гысаплама толу
ихтияры бар*

Неден башланы исбайылыкъ?

Зугъра Гъасанова-Кастийскидеги косметология центрлары бирисини башчысы. Ол бу касбудағы загъмат ёлуна 20 йылдар алдын гиришиген, башлан оғы медицина билим алғынан. Дағы да, ол фортепианода уста кюйде ойнайды, сурат эте. Бизин журналгъа берген баяныңында гёзеллик нечік түвүлүнагъанын ва не себепден ёкъ болма болагъанын аңлатды.

Төз къыймат берип болмай

—Бизин лакъырыбызда мен эсгермейли болмайғын бир ағамиятты тема бар. Шо саялы шондан баштайым. Центрғында уколланы ва скальпельни көмеги булан оызлени ич, психологиясы булан байлавалу масъалаларын чечме гелегенлер көпмю?

— Мени гысабымда, 10 процентден артықъ тюголлдор. Кёбюсю гезик олар оызлелеге төз къыймат берип болмай, оызлени къаркъарастьында, бет келпетинде бир затланы алышдырма къайлар. Психатрияда шогъар байлавалу дисморрофобия деген термин де бар. Дағыстанда къызыяшлар аслу гылда бурнуларыны гёрюнноштурулған рази тюголлар. Оланы тюзлемесе, бир де ярамай деген ой къуршай. Тюзюн айтгъанда, бир-бирде чи операция ойтген сонг да исбайы болуп къалмайлар. Гочден салгъан гёзню нюору болмас деп негъякъ айттылмай.

— Мен ойлашагъан кюйде, олар шону эс этмейлер.

—Дюр, операция этилгенде оланы парахат,рагъат ойлар къуршай, оызлер оызлеке

маслагыят этелер. Тек шо заманлыкъ натижада. Арадан заман гетип билдиримей къоймажакъ.

—Адам бирден сол күндердеги да ону төз якъында багытты ойсемейгенин эс эте?

—Төз айтасыз. Адам ойзюнно психология масъалаларын бир күите гелтирмейли, дайында тетиклер табып туражакъ. Мени устюмде шолай адамлар гелегенде оланы терс пикрусуңдан къайтарма къайранман, бир-бирде бажарыла, бир-бирде бажарылмай. Эгер де мен айтагъанғы төч күлакъасмай буса, мен шолай адам булан аралыкъланы бузаман.

Картонында бюроюшмелени гъакъында

—Шолайlagъа сабурлукъ ёрайыкъ. Гъали буса шу жумланы узатыгъыз: «исбайылыкъ башланы...»

—Савлукъдан. Галиги жагыллар шону яхши англайлар. Олар физкультура ва спорт булан машгүл бола, не ашайғынана тергев бере ва шондан таба гёзелликге

геле. Косметолог буса, шо гъалын узатма-гъа кёмек эте ва бир тюрлю насыгъатлар бере.

– Не зат гёзелликни оытюре? Сигарет, ички булан байлавлу терс, зараллы хасиятлана айтмайман.

– Пашман ойлар. Адамны мисал учун: «Бары да зат бузукъ, тангала дагъы да яман болажакъ», –деген ойлар къуршайгъанда шо ону гёрюношонде билинмей къалмажакъ, яман якъдан таъсир этежек.

– Нечик ойлашасыз, алда адамлар къарт болагъанына гъалигилер иимик онча ағыамият бермей эди. Айтайыкъ, зо йыллар алъякъда.

– Шо 90-нчы йыллар эди. Бирев де къартлыкъ геле тұра деп башын инжит-мей эди. Адамланы кёбюсю гъалда бетин-деги бюрюшмелерден эсе, къайдан учуз картоп алайыкъ деген масъала къыйнай эди. Дагъы да алда о заманғы если наслу яшларына тийишли билим бермекни бек гъайында эди. Аллагұтаала берген чакъы оымрюнно сюрмеге гъазир эди.

Гъали девюрлер башгъа. Шо саялы мен о заманларда къартлыкъга енгил янаша эди деп айтмагъа болмайман. Адамланы гъайы шонда тюгюл эди, кёп оyzге аваралары бар эди. Гъали шо масъалагъа сан яны тергев бермеге имканлыкъ бар.

Эргиши де адам

– Дагыстанлы эргишилер де биревден де уялмай косметологлагъа юрюме башла-жакъ заманлар тувлуна жасакъмы?

– Не бар мунда уялмагъа. Мен эргишилер учун «Алназафа» деген гигиена центрын ачғынман. Шогъар байлавлу бирле-ри Интернетде: «Негер етищдик, эрекеклер маникюргъа бара! Шондан сонг олар не дагыстанлылар бола», –деп язагъанлар да бар экенин билемен. Эргишилер цен-тргъа гёзелликни уколларын ахтарып яда бет келпетин алышдырма гелмейгөннин англама тарыкъ. Оланы кёбюсю гёню, тырнакълары булан байлавлу аврувлардан инжине. Биз олагъа шону эбинден гелмеге

кёмек этебиз. Гёню яман гъалдагъы заманда шо биютон яшавуну сан янына таъсир эте. Неге олар шо себепден къыйналыш турмагъя тарыкъ? Маникюрню алгъанда, шулай айтар эдим: шо янгыз медицина булан байлавлу юриоле. Дагыстанлыланы арасында спорт булан къурдашлыкъ юрютегенлер аз тюгюл. Спорт залда буса тырнакълагъа тез грибок къабунма бола. Неге эргишиге шондан күтүлмакъ учун касбучуланы янына барма ярамай? Мисал учун, биз грибокгъя къаршы хас лакны къоллайбыз. Мен эстергени йимик, гёзеллик савлукъдан башлана. Мени булан къайсыгъыз да рази боларсыз деп эсиме геле-савлугъун сакълавгъя эргишилер де, къатынгишилер де бир йимик талпынма перек.

– Демек, сизде эргишилер акъ халатлар да гийип, маскалаф булан олтурмайлар?

– Озокъда олтурмайлар. Бизин идабаиз-савлукъну ва гигиенаны центры. Эргиши учун буса, лап яхшы салон-спорт зал.

Фортепианону не аралыгъы бар?

– Озокъда, адамланы сав-саламат, исбайы этмек нече де яхши. Тек не ишден де къавшалгъанлыкъ топлана. Биш заманыгъызыда не булан машгүл боласыз?

– Яратывчулукъ булан. Аслу гъалда шо скъулптура, живопись... Менде бары да затны ойз къолларым булан этмеге гъаваслыкъ бар. Шогъар юрек талпыныв деме де ярайдыр. Янгы асарларым тувулунгъандокъ, мен шону кимге буса да савгъят этмеге силемен.

– Сизин яратывчулугъузуну умуни кюрчюсю бармы?

– Табиат ва адам.

– Сиз машгүл болгъан лап да тамаша иш къайсыдыр? Балики, океангъа балыкъ тутма чыкъткансыздыр, бокұрайгъан толкунланы арасында бир нече айлар ойтгергенсиздир?

– Лап да тамаша иш болду мен фортепианону сатып алгъаным. Музыка билимм болмаса да, гъар тюрлю мелодияланы ойзум сокъма уйрендим.

Тек шо мени рази этмей. Ноталаны да мекенли билмесе бажарылмай. Музыкағъа

теренден чомулма гъалиге заманым етишмей. Шо саялы фортепионам артдагъы вакътилерде ишсиз турған.

– Лакъырыбызыны ахырында мен шулай сорав бермеге сюер эдим. Адамны не зат гёзел этегенин биз англадыкъ. Ону насили не зат эте?

– Адамны ойз-ойзю булангъы гелишлиги, бары да якъыдан аманлыгъы деп гысап этемен. Шо заман инсаннны ойзюн насили адамгъя гысаплама толу ихтияры бар.

Руслан Бакидов

Советы художника-модельера на лето и осень 2024 года

Абидат Багомедова, выпускница отделения «Модельер-конструктор» ДПК и ХГФ, ученица Веры Агошкиной на отделении ДПИ и ДГПУ, лауреат и призер конкурсов-фестивалей: творческой молодежи Махачкалы «Без границ», I и IV международных конкурсов «Русский силуэт», Высокой моды национального костюма «Этно-эфрато». Работала над созданием костюмов для ансамблей «Лезгинка» и «Дагестан». В фестивале «Феродиз» представила коллекцию «Родина», посвященную 100-летию Расула Гамзатова, где заняла 1 место.

Профессиональный модельер обозначила основные модные тенденции в этом году в Дагестане и дала советы дагестанским женщинам, что носить в этом сезоне. Так, по ее словам, мода – это индивидуальность и возможность самовыражения. Главное – не бояться экспериментировать и создавать уникальные образы, при этом оставаться верным себе и придерживаться своего стиля.

Каждый новый сезон вызывает острое желание что-то менять и стремиться к новым горизонтам, и немаловажным в этом вопросе является обновление гардероба – приобретение новинок, которых так хотят женские сердца, истосковавшиеся за зиму и весну по продолжительным прогулкам.

В этом модном сезоне нас ждет эффективное обновление палитры и внимание к мелочам, а главным трендом остается стремление к индивидуальности и свободе самовыражения через стиль.

– Для меня важно следить за последними модными тенденциями и адаптировать их к дагестанской культуре и традициям.

Сейчас очень модно носить одежду в стиле oversize в пастельных тонах.

Очередной ренессанс переживают металлики, традиционной популярностью пользуется пастельная палитра. А одна из самых значимых новинок нынешней весны – сочный желтый, и интерес к нему вряд ли угаснет этим летом. Теплый желтый и его оттенки, особенно светло-персиковый, ассоциируются с солнцем. Этот цвет гармоничен, и образ в родственных оттенках может стать идеальным решением для тех, кто стремится стать центром внимания, и позволит женщинам Дагестана выглядеть стильно и элегантно в любое время года без кричащего эпатажа.

В своих коллекциях я стараюсь комбинировать элементы дагестанского стиля с модными тенденциями, и получается стильный образ с «нотками» Дагестана. Да, так делают многие наши соотечественницы, одеваясь на работу или на торжество. Мы же хотим чувствовать себя удобно и уверенно в том, что носим.

Металлики – тренд сезона. Они ворвались в моду в конце 2010-х, но вскоре были

незаслуженно отодвинуты на задний план. Некоторые стилисты даже пытались объявить эти цвета антитрендами. Сегодня металлики продолжают свое триумфальное шествие по городским улицам. Они уместны и в светлое время суток, если уравновесить баланс композиции просто серыми оттенками. Например, к серебристому костюму подойдет спокойный серый жакет и базовая простая обувь.

Этот год открывает широкий выбор текстиля. Натуральный хлопок, лен, шерсть уже вряд ли можно назвать трендами – эти ткани с нами надолго, и маловероятно, что они когда-то потеряют актуальность.

Снова в моде и выбеленный деним-джинса, его едва ли можно назвать новинкой, но сегодня на него снова обращено внимание. Важно использовать эту осо-

Для меня важно следить за последними модными тенденциями и адаптировать их к дагестанской культуре и традициям.

POST scriptum

бенность, чтобы подчеркнуть достоинства. Выбеливание – один из способов актуализировать тренды прошлых сезонов, которые еще не успели надоесть.

Абидат Багомедова прокомментировала и то, что женщины предпочитают покупать готовую одежду, а не шить на заказ.

– Я бы не сказала, что люди не шьют, может быть, просто концепция немного поменялась. Сейчас это не традиционное ателье, как раньше было. Это шоурум, цеха, где отшивается одежда и продается в магазинах, а мы приходим и покупаем.

Да и дизайнеров от этого меньше не стало. Мне, наоборот, кажется, что в России, и в Дагестане в частности, появилось больше дизайнеров одежды, чем в 90-х годах. Да и вещи сегодня можно выбрать на любой вкус и карман.

Радует, что большинство наших женщин перестали покупать все самое дорогое. Это считается давно не модным.

Вот и в этом году одна из популярных тенденций – стильные джинсы и простая футболка или обычная повседневная одежда: юбка-блузка-пиджак, но дорогие очки, сумка, другие аксессуары.

Сейчас никого ничем не удивишь, и наши люди стали проще на это смотреть, – подчеркнула Абидат Багомедова.

Виолетта Ратенкова

Дать уйти, чтобы вырос!

*Помогите своему ребенку
стать счастливым!!!
В этой жизни!*

Ко мне обратилась женщина 60 лет. Есть муж, сын 38 лет (женат и трое детей), живут все вместе. Муж на пенсии по старости (инвалид 2 группы), уже не может обеспечивать семью. Сын не имеет постоянной работы, да и попытки искать ее не делает...

Невестку не устраивает работа, которую ей предлагают: то график не нравится, то зарплата. Она тоже сидит дома, якобы «смотрит» за детьми, хотя они ходят в школу и в детский сад, которые, кстати, оплачивают родители мужа...

Мать работает днем и береточные дежурства, чтобы хоть как-то прокормиться. Женщина очень устала, по сути, она одна обеспечивает семью.

Когда сын был маленький, родители решали все его проблемы. Сын подрастал, проблемы росли, но родители снова их сами и решали.

Не дали ему уехать учиться в другой город, отмазали от службы в армии. Женили на той, кого выбрали сами. Каждый шаг его жизни был предопределен и расписан родителями.

А он, может, поначалу и сопротивлялся: хотел поехать учиться в другой город, хотел отделиться от родителей – ему не дали. Вот он и смирился...

Нельзя препятствовать! Если с детства препятствовать самоопределению ребенка, то у него может сформироваться:

*низкая самооценка;
несамостоятельность;
желание уйти от реальности.*

Дайте ему самому пройти все этапы взросления и становления личностью, иначе в старости вы столкнетесь с отсутствием у вашего ребенка чувства ответственности и желания решать самому свои проблемы.

Дети не могут быть детьми до бесконечности, хоть вы и считаете их таковыми.

Очень важно очертировать границу, при которой вы финансово больше не будете вкладываться в ребенка (уже во взрослого).

Взрослый «ребенок» должен осознать, что он сам уже обязан обеспечить и себя, и свою семью, и еще помогать родителям!!!

Это ненормально, когда взрослые дети живут с родителями и за счет родителей! И ничего постыдного в этом не видят.

Как бы грустно это ни было, но виноваты сами родители.

Всем добра и мира!

Basha K.A.C.

ЧТО МЫ ЧИТАЛИ?

Лет в 8 моя дочь изрекла: «Мама, давай не будем навязывать друг другу свои вкусы». Договорились. В свои 8 я зачитывалась «Алисой...» великого сказочника Л.Кэрролла. Мне казалось, сегодня дети должны любить те же книги. Ведь они вне времени. Но договор есть договор. Это решение оказалось ключевым в развитии наших с дочерью литературных предпочтений.

Детство в 90-е было лишено мобильников, компьютеры имелись у продвинутых, интернет – у избранных. Об электронных книгах впервые узнали в 1998 году. Приключенческая литература ещё дарится на День рождения. Друзья любезно преподносили в пёстрой упаковке «Пятнадцатилетнего капитана» или «Белого Ягуара – вождя араваков». Но меня не отпускали тексты-эксперименты, книги-лабиринты, ребусы. Благо был выбор.

Помню, преподаватель филфака ДГУ Алиева Раиса Раджабовна рассказывала о своём военном детстве. Отцы – на фронте, матери – на заводах. Холодными зимними вечерами семья собирается у керосиновой лампы. Страшные мысли о войне можно побороть чтением. Выручали кни-

ги, имевшиеся в домашней библиотеке, – «Капитанская дочка» Пушкина и «Война и мир» Толстого. Как по-булгаковски... И вот с 6-7 лет Раиса Раджабовна, слушающая чтение вслух мамы, потом читающая по слогам, затем – бегло, знала наизусть абзацы тёплых великих текстов. А в моём детстве... «Волшебник Изумрудного города» А.Волкова, «Три толстяка» Ю.Олеши, «Старик Хоттабыч» Л.Лагина, «Хроники Нарнии» К.Льюиса и др.

Конечно, лидировали в этом списке «Приключения Алисы в Стране чудес» и «Алиса в Зазеркалье». Композиция и стиль сказок вдохновили меня в 8 лет на рукописное издание в четырёх экземплярах повести о моём коте Пушки. Главы звучали так: «Глава первая, в которой мы знакомимся с Пушком», «Глава третья, из которой можно узнать о гастрономических предпочтениях Пушки» и т.д.

Многогранность, многозадачность языка порождает аллюзии, которые мог создать только «человек и пароход», или писатель, математик, логик, философ, диакон и фотограф в одном лице. Безумие и хаос в гармонии с порядком и равновесием, человеческие возможности в столкновении с нечеловеческими желаниями, право на выбор в борьбе с правом на ошибку – сюрреалистический путь, который проходит с невероятной лёгкостью сознание и подсознание Алисы и который так велик для маленького ребёнка, но так знаком взрослому. Воображение должно быть готово поработать, когда приступаешь к чтению любой книги, а «Алиса...» и вовсе захватывает в такой поток, из которого уже не выбраться никогда. Не могу представить своё поэтическое движение без врезавшихся в память языковых экспериментов из «Бармаглота»: Варкалось. Хливкие шорьки / Пырялись по нове...

«Алиса...» оказала большое влияние на развитие фэнтези. Собственно, по этой причине я и полагала наивно, что дочке она должна понравиться. Литературоведы отмечают аллюзии и рифмы в книгах «Бессердечная» М.Мейер, «Нон Лон Дон» Ч.Мьевиля, «Никогда» Н.Геймана, «В каждом сердце – дверь» Ш.Макгвайр, «Десять тысяч дверей» А.Харроу и т.д.

В начале 2000-х появилась сенсация, явление под названием «Гарри Поттер» Дж.Роулинг. В тот момент это был просто бестселлер, объединивший юных и взрослых, читающих и равнодушных. Помню, как «Философский камень» оказался в

классе: толстую папку с прошитыми листочками, распечатанными мамой на работе, принёс мой одноклассник. В классе сформировалась очередь из желающих прочитать, место в которой заняла и наша учитель русского языка и литературы. Это неповторимое ощущение: мы были на равных с нашей Ириной Борисовной. Она должна была познакомиться с книгой одновременно с нами, и книга могла вызвать отклик или пролететь мимо. Мы обсуждали книгу, а не изучали. Мы были равными читателями.

Читательский опыт формирует нас, определяя кругозор, словарный запас, креативность и во многом нравственные законы, по которым мы живём.

Счастье, что наши дети читают, вопреки расхожему мнению.

*Марина Гаджиева,
педагог, заместитель начальника
методического отдела УО г. Махачкалы*

Что сегодня читают подростки?

Старшее поколение убеждено в том, что современным детям не интересны книги. Попробуем разобраться. 21 век – время интернета и прогресса. ИТ-искусство дополняет или заменяет живое. Все остальное, оставшееся в обычном, живом виде, автоматически становится устаревшим. Клиповое мышление подростка затрудняет чтение того же Л.Толстого с его описаниями природы Российской империи долгими, размеренными абзацами.

Сейчас, когда подростки живут в соцсетях, у них есть доступ к ярким эмоциям и легкому дофамину. Нужно здесь и сейчас, побольше и всего быстрее. Гораздо интереснее услышать голос с экрана монитора: «Ваша империя спасена, вы смогли отстоять честь короны!», чем думать о вечных душевных муках крестьянки. Из этого и выстроился вкус тинейджеров. От книг они ждут эмоций, острых, голливудских сюжетов.

Детектив, триллер – излюбленные жанры современных детей. Для некоторых ещё важно, чтобы в основе были реальные

POST scriptum

события. Их аргумент – бессмысленность выдуманных историй. Особенно если речь идёт о медицине, о работе правоохранительных органов, ложь и гротеск неуместны и, наверное, аморальны. «Как отдалаться от мысли, что читаешь выдумку, где каждая вторая строчка – вымысел?» – слова моей одноклассницы.

С.Фитцек – одобренный капризной аудиторией автор детективов, созданных в сотрудничестве с адвокатами и судмедэкспертами. Коллегой в работе над романом «Отрезанный» был М.Тсокос – профессор и самый известный судмедэксперт Берлина. Не меньшим успехом пользуются Ф.Тильо, Ю.Несбё, для ценителей более высокого стиля – Д.Браун.

Если просмотреть аккаунты книжных блогеров, легко заметить, что не все писатели попадают под одобрение молодых читателей. То есть, если мы говорим, что дети предпочитают определенный жанр, это не значит, что все авторы и направления попадают в топ.

Один из главных страхов старшего поколения – бездумное впитывание подростками всего без разбора – я считаю небезосновательным, но устаревшим. Просто сейчас иные способы отбора и его выражения. Соцсети, каналы, сообщества – все это порой настоящее поле боя между читателями, авторами.

Многих с миром книг знакомит жанр фэнтези, фундамент которого – вымышленный мир, близкий часто к реальному Средневековью. Наибольшую популярность и обсуждаемость имеют Н.Щерба, В.Авеядр, Бардugo, Л.Арден и Э.Хантер – среди 10–14-летних. Для подростков постарше – Дж.Кристофф. Легендарным событием в этом жанре считается «Гарри Поттер». Фанаты перечитывают, строят невероятные теории о прошлом героев.

Быстро развивается фанфик – современное и уже самостоятельное направление в литературе – сочинение фанатов по какому-либо произведению с отличной от оригинала линией сюжета. Это поле для начинающих писателей. Они пробуют себя в доступной, интересной форме. Создаются фандомы – огромные группы людей, объединенные любовью к какому-либо произведению. Это настоящие технограды в интернете для творческих людей.

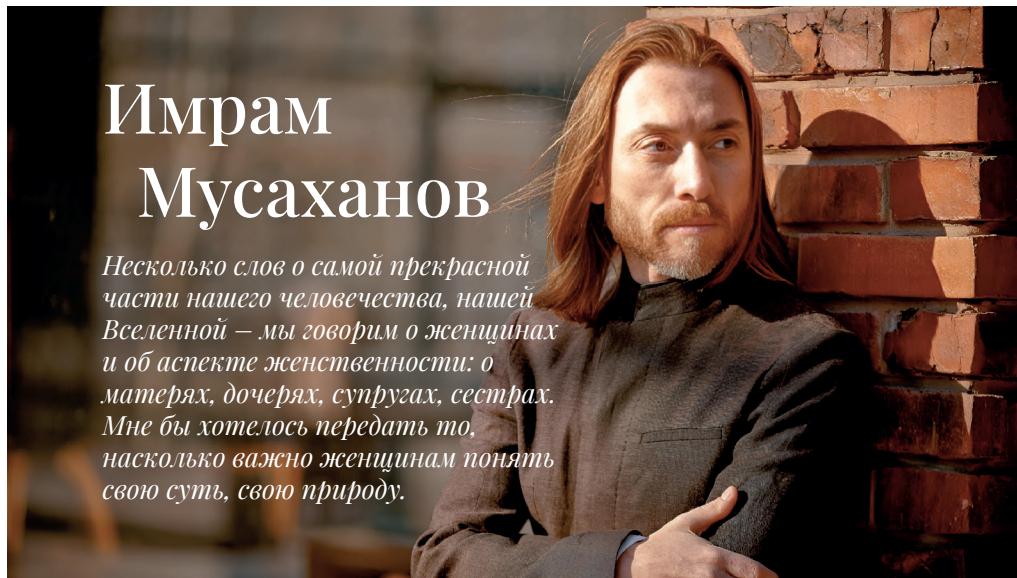
В эту же категорию входят целые направления, объединяющие людей из разных стран и континентов, – манги и манхвы. Это те же комиксы, что были у людей

в советское время, только модернизированные и выполненные в азиатском стиле. В новеллах существуют свои законы, своя система рисовки и написания, специфичны процесс создания и структура текстов.

Фикбук – сайт, где публикуют фанфики, куда начинающие писатели приходят пробовать, ошибаться, учиться у тех, кто уже прошел этот этап. Более опытные там же создают живые и сложные работы.

Современные предпочтения подростков – не всегда что-то поверхностное и понятное. Современное искусство специфично, но терпимо ко всему – в этом всем его сила. Выбор молодых людей всегда пугал старшее поколение. Это нормально. Вот и сейчас литература способна вводить людей постарше в ступор. Однако если в ней разобраться, хотя бы немного, легко увидеть, насколько она многогранна, потенциальна и интересна.

*Пенс Алина,
ученица 8 класса гимназии № 38
г. Махачкалы*

Имрам Мусаханов

Несколько слов о самой прекрасной части нашего человечества, нашей Вселенной – мы говорим о женщинах и об аспекте женственности: о материях, дочерях, супругах, сестрах. Мне бы хотелось передать то, насколько важно женщинам понять свою суть, свою природу.

Имрам Мусаханов – выходец из Дагестана, преподаватель Крийя-йоги, музыкант, мультиинструменталист.

Вдохновляет своим опытом и мудрыми наставлениями на лекциях, семинарах и ретритах, помогая тысячам людей понять цель жизни, обрести радость и гармонию.

O красоте

Любая женщина хочет сохранить свою молодость и красоту. Многие, например, наносят макияж. Если женщина смотрит на себя в зеркало и ей что-то не нравится, то это записывается в её сознании, что после имеет своё отражение в теле. Поэтому если женщина наносит макияж в плохом настроении, эта программа может быть записана на весь день. Важно хотя бы на мгновение себя обрадовать, чтобы из этого состояния приукрасить ту божественность, которая есть в вас. Однажды одну поэтессу спросили, почему она не использует косметику, на что она ответила: «Я не хочу портить красоту», – в этом тоже есть правда.

POST scriptum

О роли женщины в семье

Женщина – это хранительница очага, человек, от которого зависит внутренняя жизнь семьи, то, насколько семья будет гармоничной. Допустим, муж приходит с работы в напряжении. Ему нужно расслабиться. Я всегда говорю, что вы можете встретить его, поухаживать, подать ему еду и только после этого задать вопросы, которые нужно решить. Сначала ему необходимо переключиться с внешнего мира, где много борьбы и противостояния, на внутреннее состояние покоя. Дайте ему времени. От женщины очень многое зависит. Её внутренняя уверенность в том, что ее семья, её муж самые лучшие – независимо от того, какой сейчас период в жизни – это программа, которая распространяется на всех членов семьи.

О приготовлении пищи

Когда вы подаёте пищу с любовью и с мыслью о том, что бы вы хотели для ваших детей и близких, – так вы программируете их на благополучие. Постарайтесь думать позитивно, даже если, на первый взгляд, сейчас всё не очень хорошо. Когда женщина готовит пищу с такой подачей, это всегда чувствуется. И такой посыл обязательно начнет влиять на близких самым благоприятным образом.

О саморазвитии

У вас всегда есть возможность развиваться, наблюдая за собой и своими реакциями со стороны. Когда вы хотите преобразовать свои негативные черты характера, это можно сделать, начав смотреть на себя со стороны, формируя тем самым новую личность, повысив самооценку, осознавая свою значимость. Мужчина – добытчик, а женщина – хранительница очага. Кто с любовью хранит очаг? Кто поддерживает огонь жизни? Именно мать, жена, а затем дочь как будущая супруга.

О замужестве

Ко мне часто обращаются женщины с вопросом о том, как устроить свою жизнь, встретить мужчину и выйти замуж. Часто в это время ощущается неуверенность внутри. Дорогие женщины, матери, если вы прямо сейчас будете думать и проживать что-то так, как вы бы хотели, чтобы это было, и будете находиться в этих ощущениях, то вы перестроите сознание, а сознание перестроит реальность в сторону будущего, о котором вы мечтаете. Это касается всех тех, кто хочет изменить свою жизнь к лучшему. Если вы переживаете, что попадётся не тот жених, который должен быть, и так далее; настраивая себя негативно, вы тем самым притягиваете эту энергию. Важно думать позитивно, чтобы сформировать в пространстве то, что благоприятно для вас. Поэтому, если мужчина знает о силе женской энергии, об этой стихии и научится управлять этой стихией, то его крылья, заранее очищенные женской любящей рукой, поднимут его очень высоко.

О воспитании детей

Нужно научиться воспитывать детей, не воспитывая их, а воспитывая себя. А для этого уже в процессе вынашивания ребенка важно следить, как мы мыслим, о чём мы думаем. Когда ребенок родился, мы должны, наблюдая за ним, создать условия, при которых он проявит свою суть. Я сторонник того, чтобы сначала позволить детям проявить свои внутренние качества. Нам важно понять, какие у ребенка есть таланты, способности, проявления, чтобы знать, как с ним правильно взаимодействовать. Любой ребенок творчески настроен. Любой ребенок рождается с талантами: это может быть рисование, пение. Если их не развивают, эти нейронные связи впоследствии распадаются, и уже в 15-16 лет ему может казаться, что у него нет музыкального слуха, например, и так далее.

Отвечая на вопрос, как избавить ребенка от зависимости к гаджетам, скажу так: этим необходимо заниматься с рождения. Мобильные телефоны должны быть нам в помощь, от родителей зависит принцип воспитания. Необходимо, чтобы ребенок был чаще на свежем воздухе, на природе. Также от матери зависит то, как будет чувствовать себя ребенок в квартире. Женщина порой чувствует, как должна быть расположена мебель, это её мировосприятие, её дом, её Вселенная. Если мать была раздражена чем-то, пока готовила пищу, ребенок не будет спокойным. Дети показывают нам, кто мы. Ребенок всегда берёт пример с матери и отца.

Пожелание всем женщинам

В первую очередь, важно научиться себя уважать. От вас зависит не только ваша жизнь, но и жизнь ваших близких. Улыбайтесь независимо ни от чего. Когда мать или супруга в состоянии покоя и радости, супруг тоже расслабляется. Относитесь к супругу как к проявлению высшего начала. Вы не являетесь дополнением, вы являетесь целым, если мы говорим о супружестве. Относитесь к своей семье как к проявлению магии жизни, великому подарку. Начните верить в это. Подавайте пищу так, чтобы она меняла сознание ваших близких в лучшую сторону. Заглядывайте внутрь себя по возможности – мы это называем медитацией. Не думайте о негативе или о том, что нужно исправить в себе. Сосредоточьтесь на ваших возвышенных качествах. Удачи вам и благополучия!

Подготовил Руслан Бакидов

Белла Мурадова
«Материнство» х/м
104 см x 77 см
2002.

Мурадова
2002

ИНДЕКС ПМ818

Проект «ТЕМП Дом Культур» – это городская площадка, комьюнити для творческих идей и проектов. Он разместился в историческом здании Махачкалы – особняке XIX века, построенном купцом Ибрагимовым. Здание с самого начала объединяло в себе множество функций, вмещая гостиницу, магазины и даже гимназию. Во времена СССР здесь находился дом культуры, потом кинотеатр «Темп», позднее – кинотеатр «Дружба». Здание долго пустовало после пожара, и в 2021 году наша команда взяла его в аренду и провела реконструкцию. В основе концепции нового пространства, спроектированного объединением «Новая школа», лежит максимальное уважение к подлинному: все вмешательства выполнены в подчеркнуто современном стиле, контрастируя с голой кирпичной кладкой старинных стен и оригинальными деталями и являются исключительно функционально обоснованными.

Занимая вестибюль на первом этаже, второй этаж с многосветным пространством бывшего кинозала, камерные пространства третьего этажа, а также кровлю, «ТЕМП» вмещает в себя множество интересных республиканских проектов: галерею современного искусства, лекторий, кинобар с фестивальным кино, шоурумы локальных дизайнеров, которых мы сами выбрали, книжный магазин «Переплет» и кафе «ТЕМП» с концепцией сезонного меню, культовыми сэндвичами и хорошим кофе.

«ТЕМП» – это новая история Дагестана, новый контекст дагестанской культуры. Это вечные смыслы, облеченные в новую форму.